

KÖZLEMÉNYEK

VIII. századi antiphonarium-töredék Sárospatakon. A Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtárának töredékei között egy nyolcadrét alakú könyvről már korábban lefejtett, unciális írású pergamenlevélre bukkantunk. Mivel ezen írásfajtnak tudtunkkal eddig ez az egyetlen Magyarországon előkerült emléke, s mint korai írás- és liturgiátörténeti emlék, nemzetközi érdeklődésre is számot tart, az alábbiakban ismertetjük.

A könyvet, amelyről a töredék származik, ma már nem lehet megtalálni. Feltevésünk szerint töredékünkkel bekötve került külföldről hazánkba.

A pergamen jelen állapotában is tanúsítja, hogy jó kidolgozású és fehér színű volt, bár a kötés külsejeként a verző erősen megkopott és bepiszkolódott. Legnagyobb kiterjedése 293×215 mm. Mindössze néhány milliméter hiányozhat belőle, eredeti állapotában kb. 310×225 mm lehetett. Kéthasábos, hasábontként 36 sort tartalmaz. Hasábméreték: $250 \times 75-85$ mm. A scriptio continuát a frazeológiai egységeknél gyakrabban megszakítja a térköz, de gyakran szerepel egy, két vagy három pont is. A pergament vaknyomással vonalazták, a hasábokat ugyanezzel a módszerrel öt milliméteres szélekkel keretették. A punktórium nyomai megtalálhatóak.

Íróanyagként három színű tinta szerepel. Az alapszöveg barna, a feriak jelölése fekete és piros. Ezen színnel történt kiemelésen kívül a feriak utáni kezdő iniciálék nagyságban és díszítésben is kiemelkednek a szokatlanul apró (mindössze 2 mm a két vonal közti távolság!) unciális betűkkel írt szövegből. A belföldön rendelkezésre álló szakirodalom hiányossága miatt nem tudtuk megvizsgálni, hogy van-e összefüggés a TRAUBE által említett, a 6–8. századokban Észak-Itáliában használt negyedunciális¹ és töredékünk írása között. A betűk alakja alapján az írás a 8. századra tehető.² Az iniciálék ilyen egyszerű rajzos voltára (a rektó első oszlopában szereplő D betű esetében nem dönthető el, hogy ívében elmosódás történt, vagy alakos ábra lehetett) a Codices Latini Antiquioresben³ szereplő korai — főleg prekaroling — minusculák között sok példát találhatunk. Ugyancsak a prekaroling minusculák esetében előfordul a hárompontos központosítás is.⁴ De ez a fajta központosítás szerepel 7/8. századból származó unciális írásban is.⁵ Ha a betűk alakját alaposabban áttanulmányozzuk, akkor a következőket vesszük még észre: a *t* mindig ligatúrát alkot az utána következő betűvel, az *n* sokszor (pl. a 1. col. 2, 5, 7, 21, 23, 26, 34. sorok), az *m* néhányszor (a 1. col. 2, 23, 24, 25; a 2. col. 19.) kurzív minuscula, az *s* négyszer (a 1. col. 1, 4; a 2. col. 21; b 1. col. 25.) kurzív maiuscula írással szerepel.

¹ L. TRAUBE: *Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters*. München 1911. 27.

² G. BATTELLI: *Lezioni di paleografia*. Vatican 1939². 78., F. STEFFENS: *Lateinische Paleographie*. Trier 1909². V.

³ Ed. E. A. LOWE. 1—[XI]. Oxford 1934—71.

⁴ *Codices Latini Antiquiores* V. 517, 537—8., VI. 718., VIII. 1142.

⁵ Uo. IX. 1379.

Ugyancsak kurzív nyomokat találunk néhányszor a sorok végén, amikor a szabályos unciális betűk nem férnének el. Tehát a scriptor egy másik írásfajtaban is jártas volt, s ennek betűformáit belekeverte a szövegbe.

A töredéken többféle rövidítési jelet használt a másoló. Összevonásos rövidítéskor a felül elhelyezett vonalat és a vonal fölött egy pontot; nazális rövidítésekor a vonalat a fentebbi módon, de pont nélkül; az autem rövidítésekor egy az arab ketteshöz hasonló hullámvonalat. Az összevonásos rövidítést nemcsak a nomina sacra esetében alkalmazza, hanem néha a birtokos névmásokat is ezzel a vonal fölötté pont-tal rövidíti. Ugyancsak ily módon történik a *quoniam* rövidítése (a 1. col. 11; a 2. col. 32, 34).. A rendelkezésünkre álló faksimilékben nem találtunk példát erre a rövidítésfajtára. A vizigót írásban szerepel a $\dot{-}$ rövidítés a 9. század előtt, de csak az *m*-et jelöli, míg a pusztá vonal vagy az összevonásos, vagy az *n*-es rövidítés jele.⁶ A $\dot{-}$ rövidítési jel átkerült a beneventán írásba is.⁷ Szerepel azonban 6. századi unciális írásban is nagyon ritkán, de ott is csak az *m*-et jelöli, míg az *n*-et pusztá vonallal rövidítik.⁸ A nazális rövidítése nem általános szövegünkben, az esetek többségében elmarad. Csak az *m* rövidítése fordul elő, az is csak a sorvégen. Az *autem* rövidítéséhez (a 1. col. 27; a 2. col. 13, 17; b 1. col. 3, 7, 9) hasonló az a 2. col. 10. sorban szereplő *-ur* rövidítése. Mindig rövidíti a *per* szótagot is a *p* szárának áthúzásával. Egyéb egyedi — főleg sorvégen, helyszűke miatt alkalmazott — rövidítések: a 1. col. 28. sorban: *zeła* = *zelau*; b 2. col. 25. sorban: *reþ* = *reprobauerunt*. Az a 2. col. 8. sor végén a scriptor elvethette a másolást, az ott szereplő jelek talán az utolsó két szó törlésére utalnak.

A verzón szereplő glossza — unciális-kurzív maiuscula-minuscula keverék írása — szintén a 8. századból származhat. Ezt tanúsítja a tinta színe, az azonos rövidítési rendszer, de főleg a betűk alakja. Nyilván használatkor hiányzott a nagyszombati rész, ezért azt hamar pótolták. A jellegzetes betűk: *a* — nyitott és unciális forma is, a sajátos *e*, az *et* ligatúra, a *t* és az *r*, valamint a szóközbeni nagy *i* (deInde). Ezek és a kurzív betűformák itáliai provenienciára utalnak. Ugyancsak az itáliai eredetet tanúsítják a főszöveg unciális betűformái, különösen annak ez a kicsiny mérete és a pergamen jó kidolgozottsága. Mrs. Virginia BRAWN és Bernard BISCHOFF professzor levélbeli közlései⁹ alapján is az íráskép az Észak-Itáliában használatos prekaroling írással hozható összefüggésbe, s a 8. század végén keletkezettnek tekinthető.

Töredékünk műfaja a római egyház antiphonarium missae-je, későbbi nevén: *graduale*. Incipit: *Feria IV. infra Hebdomadam Passionis: Offertorium* — Desinit: *Feria VI. infra Octavam Pascae: Graduale(?)*. Rubrummal jelölték az ünnepnapokat, de a rektón feketével levő feriak alól is elő-előbukkannak a rubrumozás nyomai. Hiányzik a szenvedés vasárnapja előtti szombat, ennek azonban nem alakult ki külön miséje, mert sokáig a virágvasárnap vigíliája volt. A nagyszombati kihagyást a glossza pótolja. A 8/9. századból fennmaradt antiphonarium missaekkel összehasonlítva megállapítható, hogy szövegünk és a HESBERT által kiadott antiphonariumok¹⁰ teljes egyezéséről nem beszélhetünk. Töredékünkben az introitust és a gradualét mindennap egy-egy zoltár (vagy versus) követi, a communiont azonban az előforduló 11 esetből (kétszer — virágvasárnap és húsvétkedden — hiányzik a *communio* is!) csak háromszor. Az offertoriumhoz csak egyszer ad szövegünk psalmust. Felépítését tekintve a HESBERT által közölt szövegek

⁶ Vö. STEFFENS i. m. XIII. L. TRAUBE: *Vorlesungen und Abhandlungen zur Paläographie und Handschriftkunde*. München 1909. 139. A. CAPPELLI: *Lexicon abbreviatarum*. Milano 1945. XXIV.

⁷ BATTELLI i. m. 126.

⁸ STEFFENS i. m. V., CAPPELLI i. m. XXV.

⁹ Mindkettőjüknek ezúton mondok köszönetet.

¹⁰ R. J. HESBERT: *Antiphonale Missarum sextuplex*. Brüssel 1935.

közül a Corbie-i (853 után) és a reinaui (8/9. sz.) antiphonariumokhoz áll közel. De pl. a Corbie-i a communio után gyakrabban ad psalmust, a reinaui pedig egyszer sem.

A töredék szövegét — az eredetin szereplő interpunkciós jelekkel — teljes terjedelmében közöljük, a *Hesbert*nél alkalmazott átírást követve.¹¹

a 1. col.

- OFF. (Eripe me) de inimicis meis *Deus* meus.
 COM. Lauabo inter innocentes manus meas
 FERIA V. Omnia que fecisti nobis: PSALM
 Magna Dominus. GRAD. Tollite hostias et in
 5 troite. OFF. Super flumina Babillonis illic
 sedimus et fleuimus. dum recordare
 mur tui Sion. COM. Memento uerbi
 tui seruo tuo Domine. in quo mihi spem dedisti
 hec me consolata est in humilitate mea.
 10 PSALM. Beati immaculati: FERIA VI.
 Miserere mihi Domine quoniam tribulor libe
 ra me et eripe me de manibus inimico
 rum meorum. PSALM. In te Domine. GRAD. Pacifi
 ce loquebantur mihi inimici mei: U Ui
 15 disti (Domine) OFF. Benedictus es Domine doce
 me iu(st)ificationes tuas: COM. Ne tra
 dideris me Domine in animas persequentium:.
 DOMINICA IN PALMA (*rubrummal*)
 Domin(e) ne longe facias auxilium tuum a me.
 20 a (d)efensione mea aspice. libera
 me de ore leonis et a cornibus unicolor
 nuorum humilitatem meam: PSALM Deus
 Deus meus respice in me: GRAD. Tenuisti
 manum dexter(am meam) in uoluntate
 25 tua deduxisti me. et cum gloria adsumsisti me.
 U Quam bonus Israhel Deus rectis corde
 mei autem pene moti sunt pedes pene
 effusi sunt. gressus mei quia zelauit.
 TRACT. Deus Deus meus respice in me quare.
 30 OFF. Inproperium expectauit cor
 meum et miseriam et sustinui qui
 simul contristaretur et non fuit
 consolantes me quesui et non in
 ueni. et dederunt in esca mea fel.
 35 et in siti mea potauerunt me aceto:
 FERIA II. Iudica Domine nocentes me.

a 2. col.

- et expugna inpugnantes a(d)preh(en)
 de arma et scutum et exurge in ad
 iutorium mihi. adcelera ut eripias me:.
 U Et effunde: GRAD Exurge Domine et in
 5 tende iudicium meum Deus meus et Dominus meus
 in causam meam: U Effunde framea.
 OFF. Eripe me de inimicis meis Domine doce
 me facere uoluntatem tuam quia fac adiu,
 COM. Erubescant et reuerentur simul.
 10 qui gratulantur malis meis induantur
 pudore et reuerentia qui magna lo
 euntur aduersum a me: FERIA III.
 Nobis autem glori(a)ri oportet in cruce
 Domini nostri Ihesu Christi in quo et salus ui

¹¹ Dólt betűkkel jelöljük a rövidítések feloldásából adódó betűket, zárójelben a kopás vagy egyéb sérülés miatt ma már nem olvasható betűket.

- 15 ta et resurrectio nostra. per quem salu(a)
ti et liberati sumus: PSALM. Deus miseratur
GRAD. Ego autem dum mihi molesti essent in
duebant me cilicium et humiliabam
in ieiunio animam meam: U Iudica Domine
20 nocentes me expugna: OFF. Custodi
di me Domine de manu peccatoris: COM.
Aduersum me exercebantur qui s(e)
debant in porta et in me ps(alle
bant qui bibe)bant uinum ego ue(ro oratio
25 nem meam ad te Domine be(ne)
placiti Deus in multitudine misericordie tue.
PSALM. Saluum me fac Deus. FERIA IIII.
In nomine Ihesu omne genu flectatur
celestium terrestrium et infer
30 norum quia Dominus Ihesus Christus in gloria Dei est Dei
Patris. PSALM. CI. GRAD. Ne auertas f(a)ci
em tuam a puero tuo quoniam tribulor
melociter exaudi me. U Saluum(m)
me fac Deus quoniam: TRACT. Domine exaudi o(ra)
35 tionem meam et clamor me(us) (ad te)
OFF. Domine exaudi orationem meam et clamor.

b 1.col.

- (COM. Potum meum cum fletu tem
perabam) qui eleuans elisisti me
(et e)go sicut fenum arui. tu autem Domine
(in)eternum permanes. tu exurgis mi
5 (s)ereberis Sion quia uenit tempus
miserendi eius. FERIA V. (rubrummal)'
Nobis autem gloriari. PSALM. Cantate Domino
GRAD. Christus fa(ctus est) pro nobis
(ob)ediens usque (ad) mortem (mortem) autem
10 (e)rucis. U Propter quod et Deus ex(altauit)
OFF. Dextera Domini fe(c)it uirtute(m)
COM. Dominus Ihesus postquam cenauit
(e)um discipulis sui(s) FERIA VI. (rubrummal)
(GRAD.) Domine audiui auditum tuum et
15 (timui) T(RACT)
- [PASCHA] (Egész sor rubrummal)
Resurrexi et (ad)huc tecum sum
alleluia posuisti super me manum tu
20 am mirabilis facta est sci
(en)tia tua alleluia alleluia: PSALM. (D)omine probasti me
GRAD. Hec dies quam fecit Dominus exul
(temus) et letemur in ea U Confite
(mini Domino. ALL. Pascha nostrum i)mm(olatus est Christus.
25 U Epule)mu(r) in azimis sinceritatis
(et ue)ritatis: OFF. Terra tremuit
et quieuit dum resurgeret in iu
(dici)o Deus alleluia: COM. Pascha nostrum inmo
(la)tus est Christus alleluia itaque epulemur
30 (in azi)mis sinceritatis et ueritatis alleluia alleluia
P(SALM.) FERIA II. (rubrummal)
Introduxit uos Dominus in terra flu
(e)ntem lac et mel alleluia et ut lex Domini
(se)mper sit in ore uestro alleluia alleluia PSALM. CXVI.
35 G(RAD.) Hec dies quam fecit Dominus. U Dicat n(unc)
Israhel) ALL. (D)ominus regnauit decore. OFF. An

b 2.col.

- (gelus Domini) descendit. COM. Surre(xit D)ominus et apparuit Petro *alleluia*. FERIA (III.) (*rubrummal*)
 Aqua sapientie potauit eos *alleluia* firmabitur in illis et non flectetur *alleluia*. et
 5 exaltauit eos in eternum *alleluia*. PSALM. CVII.
 GRAD. Hec dies. U Dicat. ALL. Uenit(e) exultemus
 OFF. Intonuit de celo Dominus et altissimus dedit uocem suam et apparuerunt fontes aquarum *alleluia*. FERIA (IIII.) (*rubrummal*)
 10 Uenite benedicti Patris mei percipite regnum *alleluia* quod uobis p(ar)atum est ab origine mundi *alleluia alleluia*. (PSALM.) Cantate Domino.
 GRAD. Hec dies. U Dextera Domini (fe)cit.
 OFF. Portas celi (aperuit Dominus) et pluit illi(s manna ut ederent pa)nem celi (dedit illis) panem angelorum manducauit homo. PSALM. Attendite. COM. Christus resurgens a mortuis (iam) non moritur *alleluia*. mors illi ultra n(on d)ominabitur *alleluia alleluia*:. FERIA V. (*rubrummal*) (Uic)tricem manum tuam Domine laudauerunt pariter *alleluia* quia sapientia aperuit os (mutum et lingua infantium) fecit disertus *alleluia alleluia*. PSALM. . . . GRAD. H(ec di)es
 25 Dominus. U (La)pide(m que)m reprobauerunt. ALL. Lauda Hierusalem OFF. In die (so)llemnitatis uestre dicit Dominus inducam uos in terram fluentem lac et mel *alleluia*
 COM. Populus adquisitio(nis) ad
 30 nuntiate uirtutes eius *alleluia* qui uos de tenebris uocauit in admirabile lumen suum *alleluia* FERIA VI. (*rubrummal*)
 Eduxit eos Dominus in spe *alleluia* (et) in micos eorum operuit ma(re) *alleluia alleluia*
 35 PSALM. Cantate Domino *alleluia* cantate Domino Benedictus

b 1.col. 12–15. sorokhoz írt marginális glossza:

In sabbato sancto
 pro introitu letania
 deinde gloria
 in ex(c)elsis *alleluia* redemptori (?)
 (c)um laudate Dominum¹²

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Az Academia Istropolitana egy fönmaradt könyve. A bécsi Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 4596. jelzetű kódexe ismeretlen szerzőnek Szent Máté evangéliumához írt kommentárjait tartalmazza. Az egyszerű papírkódex valószínűleg 1449-ben készült, mert az egyébként teljesen dísztelen könyv első, nagyobb, vörös kezdőbetűje mellett az 1449-es szám olvasható. Tulajdonosa az első előzékként használt pergamen levél versójának felső szélén levő írás szerint még ugyanebben az évben, október 28-án hozzáfogott elolvasásához: „Anno d[omi]ni 1449 fui admissus ad legendum eiusdem et in vigilia

¹² Ezúton is köszönetet mondok MEZEY László professzor úrnak, aki értékes módszertani segítséget adott.

simonis et Iude incepi legere hunc librum.” Kilenc és fél hónapig tartott, amíg a sűrűn teleírt, nagyméretű (295 × 218 mm) 495 folio levélnek a végére ért „In vigilia laurenti (!) Anno M^oCCCC 50”.¹ Ez az olvasó és egyben első tulajdonos — az a bejegyzések írásának hasonlósága alapján föltételezhetően — az a LENGENFELD Zsigmond volt, akinek a neve ott van az első kötéstábla belső oldalán: „Iste liber est m[a]g[ist]ri Sigismundi de lengenueld”. LENGENFELD Zsigmondról semmi mást nem tudunk, mint azt, hogy 1474-ben pozsonyi kanonok, a teológia baccalaureusa volt.²

A bécsi Cod. Lat. 4596 tehát a XV. században magyarországi tulajdonban volt, sőt valószínűleg a Magyarországon is készült kódexek³ számát gyarapítja eggyel. Ennél azonban sokkal nagyobb jelentőséget ad a könyvnek egy másik bejegyzés, ugyanott, az első táblán, LENGENFELD neve alatt, de más kéz írásával:

„M[a]g[iste]r Sigismu[n]dus obrecht de Lengenuelde in theologia bacc[al]aureus] posonij q[ue](!) (q[uo]d) et histropolis dici[tur] [cum] erigere[tur] Vni[er]sitas ex p[ri]mis collegiatu[s] hunc libr[um] loco triu[m] flor[enorum] Vng[aricorum] qu[os] de gradibus in facultate p[er]ceptis eidem debuit, coram tota facultate existente obtulit 1474.”

Ez a pár soros bejegyzés nemcsak annak a bizonyítéka, hogy az Academia Istropolitana első ismert, fennmaradt könyvével van dolgunk, hanem több ponton kiegészíti MÁTYÁS király pozsonyi egyetemére vonatkozó gyér ismereteinket. Mindenekelőtt újabb adalék arra nézve, hogy az egyetem 1474-ben még zavartalanul működött, ünnepélyes formák közt; a könyvajándékozás (és bizonyosan egyidejűleg az avatás) az egész teológiai kar jelenlétében történt. Megtudjuk azt is, hogy az avatás díja 3 magyar forint volt, de pénz helyett könyvet is elfogadtak a fakultás számára.

Tehát az egyetem egyes karainak valószínűleg külön könyvtárai voltak.⁴ Hogy nem pusztán arról volt szó, hogy pénz helyett, értékesítés céljára fogadtak el könyvet, hanem a könyvtár gyarapítására, azt már maga az ünnepélyes formában történt fölajánlás is bizonyítja. De az is valószínűsíthető, hogy a kódex láncos könyv volt. LENGENFELD bizonyára nem tartotta láncban a maga könyveit, hanem a kari könyvtárban őrizhették így.

LENGENFELD személyével így a pozsonyi egyetem eddig ismert teológus hallgatóinak a névsorát gyarapíthatjuk, méghozzá az ő esetében olyan hallgatóról van szó, aki az egyetem alapítása óta egyike volt az első konviktoroknak, bennlakó tanulóknak.⁵ Nem

¹ Az olvasás megkezdését közlő bejegyzés mellett, a lapszálon is ott van, hogy „... finiu i[n] uigilia laurentij” (!). A kódex utolsó sorának 1450 Szent Lőrinc vigiliáját megadó bejegyzése tehát nem a kódex elkészítésének idejét közlő kolofon. Így a bécsi kódexek nyomtatott katalógusa (*Tabulae codicum manu scriptorum... in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum. Vol. 3. Vindobonae 1869.*) tévesen mondja az 1449–1450. éveket a kódex keletkezésének idejeként.

² RIMELY Gusztáv: *Capitulum insignis ecclesiae Collegiatae Posoniensis. Posonii 1880.* 257. l. Pontosabb forrásközlés nélkül. Rá hivatkozva: ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története. 3. köt. Pozsony 1894.* 266.

³ Kötéstáblája díszes, gótikus vaknyomásos bőrkötés. Valószínűleg Magyarországon készült (talán Pozsonyban?) Némileg hasonló hozzá annak a Gregorius-kódexnek a táblája, amelyet LAMBECK hozott el 1666-ban a budai várból. (Österr. Nationalbibl. Cod. Lat. 759.)

⁴ Így volt ez a bécsi egyetemen is, ahonnan 1470-ben a facultas artium könyvtárából kapott kölcsön egy könyvet HITTENDORFI Miklós: „Exauditus fuit absolute M. Stephanus Murer de Brunn, qui petivit concedi M. Nicolao de Hittendorf in Theologia licentiatu, tunc in nova Universitate Histropolensi videlicet Posoniensi lectori quemdam librum pro exemplari de libraria facultatis.” (Közlő Császár Mihály: *Az Academia Istropolitana. Pozsony 1914.* 116. — (Tehát nem pusztán a pozsonyi káptalan könyvtára szolgált egyetemi könyvtárral, mint Császár M. (I. m. 76.) mondja.

⁵ A „collegiatus” jelentése Du Cange Glossariuma szerint collegi alumnus, convictor.

feladatunk itt, hogy LENGENFELD személyével, származásával, korábbi tanulmányaival foglalkozzunk, csak annyit jegyzünk meg, hogy az artes magisteri fokozatát nem a pozsonyi egyetemen szerezte meg, mert a hat év nem lett volna elegendő az artes és a teológia együttes elvégzéséhez, de nem is a közeli Bécsben tanult, mert a bécsi egyetem anyakönyveiben nem szerepel a neve.⁶ A baccalaureusi fokozat elnyerése után mindjárt, még ugyanebben az évben pozsonyi kanonok lett.

A kódex további sorsáról csak annyit tudunk, hogy a bécsi Egyetemi Könyvtárból került a XVIII. században a Hofbibliothekba.⁷ (Ma: Österreichische Nationalbibliothek.)

Érdekes módon ugyancsak a bécsi Egyetemi Könyvtárból és ugyanabban az időben került a bécsi könyvtárba LENGENFELDnek egy másik, vegyes teológiai tartalmú kódexe is. Mai jelzete Cod. Lat 4254.⁸ Benne a következők: *Lectura in libros Sententiarum*. — *Tabula in S. Thomae Aquinatis opera*. — *Auctoritates sanctorum patrum et doctorum* — *Expositiones rariorum vocabulorum, partim germanicae*. — *Synonyma unum et idem significantia*. Tulajdonos nevéként itt is: *Iste liber est Magistri Sigismundi obrecht de lengenfeld olvasható, más bejegyzés nincs benne. Elképzelhető, hogy ez is az Academia Istropolitana birtokába került, LENGENFELD ajándékként, de az sem lehetetlen, hogy nem is LENGENFELDÉ volt a könyv, hanem ő csak használója a teológiai fakultás egy kódexének, neve azért van benne. Tudniillik a bécsi egyetemen — és bizonyosan ugyanígy a pozsonyin is — a teológia baccalaureusainak az avatás előtti évben éppen PETRUS LOMBARDUS Sententiáinak magyarázatát kellett előadniuk az egyetemen.⁹ Ennek a kódexnek az első, nagyobbik fele erről szól. Erre látszik mutatni az is, hogy LENGENFELD neve itt nem abban az alakban szerepel, ahogyan saját könyvében olvastuk (Sigismundus de lengenueld), hanem Sigismundus Obrecht de Lengengfeldként, tehát hasonlóan ahhoz, ahogyan az egyetemi ajándékozáskor írták be, szóval ahogyan az egyetemen anyakönyvezzve lehetett.*

Talán idővel LENGENFELDnek még egyéb kódexei is kerülnek elő a bécsi kéziratárban, olyanok, amelyekből valami közelebbi derül ki az ő könyveinek további sorsáról.

Befejezésként csak mint további vizsgálatra szoruló, lehetséges föltételezést említjük meg azt, hogy az Országos Széchényi Könyvtár eddig korvinának tekintett ősnymotatvány¹⁰ is talán egykor a pozsonyi egyetemé lehetett, nem a királyi könyvtaré. NICOLAUS DE AUSMO XV. századi itáliai ferences szerzetes *Supplementum Summae Pisanellae* című munkája ez az ősnymotatvány. Velencében jelent meg datálatlanul, 1473 augusztusa előtt, VENDELINUS de SPIRA nyomdájában. A Ferrarában illuminált első lap díszes keretében, alul két címer van egymás mellett. Az előkelőbb helyet jelentő címertani jobb oldalon (szembenézve baloldalt) IV. SIXTUS pápáé, baloldalt (a lapszél oldalán) MÁTYÁS király szokatlan összetételű címere: az 1. mezőben a magyar vágásos címer, a 2. mezőben a cseh oroszlán, a harmadikban a Hunyadi ház hollója, a negyedik sajnos fölismerhetetlenül lekopott.¹¹ A címerek alapján eddig az az általános vélemény, hogy

Die Matrikel der Universität Wien. 2. Bd. 1—2. Lfg. 1451—1518. I. Graz—Köln 1959—1966. (Publikationen des Instituts für Österr. Geschichtsforschung. VI. 1.)

⁷ Régi bécsi jelzete Univ. 141.

⁸ Régi bécsi jelzete Univ. 308. Kötése sokkal egyszerűbb, mint Lengengfeld másik kódexéé.

⁹ ÁBEL Jenő: *Egyetemünk a középkorban*. Budapest 1881. 73. l.

¹⁰ Inc. 197. — Az ősnymotatványról l.: CSONTOSI János: *XV. századi könyvtári viszonyok és egy ismeretlen Corvin-incunabulum*. Magyar Könyvszemle 1878. 59—79. — *A Corvin-könyvtárhoz tartozó ősnymotatvány*. Magyar Könyvszemle 1878. 55—56. — CSAPODI Csaba—CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára—SZÁNTÓ Tibor: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest 1967. 47. sz. — CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest 1973. 438. sz.

¹¹ Színes reprodukcióját l.: BERKOVITS Ilona *Magyarországi corvinák*. Budapest 1962. 41. t.

IV. SIXTUS ajándékozta a könyvet MÁTYÁS királynak. Csakhogy elgondolkozásra készítet a tartalmi szempont. Miért ajándékozott volna a pápa egy ismerten humanista könyvgyűjtő királynak egy nyomtatott gyóntatási segédkönyvet? A *Supplementum Summae Pisanellae* ugyanis az egy évszázaddal korábban élt olasz dominikánus, BARTHOLOMAEUS DE PISA „Summa casuum conscientiae”-jéhez, tehát casuisticai munkához készült pótlás, gyóntató papok számára, a különböző vétkek megtételését összeállító kézikönyv. S még ha legalább Rómában jelent volna meg, de nem: Velencei nyomtatvány. Szokatlan a két címer ilyen alkalmazása is. Hasonló esetet, az adományozó és a megadományozott címerének egymás mellé helyezését eddig még nem láttam.¹² Viszont elképzelhető lenne a címerek ilyen alkalmazása egy olyan egyetem könyvén, amelyet pápai fölhatalmazás alapján a király állított fel. Ezért is sajnálatos, hogy a magyar címer negyedik mezője teljesen eltűrlődött, s nem tudjuk, mi volt ottan. Végül érthetetlen az is, miért került ki és maradt fönn ily módon a Corvina Könyvtárból egy nem tulságosan díszes nyomtatott könyv, amelynek tartalma a könyvtárt dézsmáló humanistákat nem igen érdekelte. Ők nem ilyen könyveket vittek el a királyi könyvtárból, jogosan-jogtalanul. Föltűnő nem utolsósorban az is, hogy a könyv éppen a *pozsonyi* ferencesek könyvtárában bukkant föl.

Az utóbb mondottak persze csak föltételezések. Az viszont kétségtelen, hogy a bécsi Cod. Lat. 4596 újabb bizonyítéka annak, hogy nemcsak a magyar könyv- és könyvtártörténet, hanem az egész magyar középkori művelődéstörténet szempontjából milyen mulhatalatlanul fontos feladat rendszerezett, szervezett, folyamatos föltáró munkával hozzáfogni a külföldi kódexgyűjtemények (és töredékgyűjtemények) darabról darabra való átvizsgálásához.

CSAPODI CSABA

Egy 16. századi olasz tudósítás Erdélyről. Nemcsak a történészek, hanem a 16. századdal foglalkozó irodalmárok, kultúrtörténészek is egyre nagyobb szükségét érzik, hogy a régi és új kutatások felhasználásával elkészüljön a BÁTHORYAKRÓL szóló monográfia. Erről évekkkel ezelőtt tett már említést KOSÁRY is a BÁTHORYAKRÓL készített összefoglaló fejezetben.¹³ Nem lehet csodálkozni, hogy egyelőre nem nagyon vállalkozik senki ilyen mű megírására, mert a kérdés szakavatottjai hamar meggyőződnek, mennyi megoldatlan, feltáratlan, nehezen hozzáférhető anyaggal kellene előbb megbirkóznok. Másrészt épp a BÁTHORYAK, különösen Zsigmond és a bíboros fejedelem, András közelítették meg legjobban a princípék jól ismert sokoldalúságát, vagyis mindegyikük vérbeli humanista kívánt lenni. A kutatóknak tehát — akarva, nem akarva — nyomon kell követniök őket érdeklődési körük minden egyes szektorán. A témát még bonyolultabbá teszi az, hogy kapcsolatuk a fél világgal minket is arra kényszerít, hogy a külföldön lappangó adatokat is számba vegyük. Jelen cikkem mindössze egy ilyenről kíván beszámolni. Alessandro BAVIERA 1932-ben a *Rivista Araldica* c. olasz folyóirat 3. közl.-ben megjelentette 16. századi ősenek írását, melyet családi levéltárunkban fedezett fel: *L'Italia, la Transylvania e l'Ungheria per il nobile G. Francesco Baviera de Senigallia, ciambellano particolare del*

¹² A *Statuta urbis Romae* állítólagos korvina-ősnyomtatvány, szintén pápai és magyar címerrel, évtizedek óta lappang, ezt tehát nem tudjuk megvizsgálni. (GULYÁS PÁL: *A Korvina két maradványa Amerikában*. Magyar Könyvszemle 1915. 127. tévesen írja, hogy a new-yorki Pierpont Morgan Könyvtárba került. A könyvtártól levélben kapott tájékoztatás szerint nincs ott.)

¹³ KOSÁRY D.: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. k.* 306.

principe Sigismondo Báthory címmel. Mindenek előtt magyar fordítását közlöm, ezt követően pedig néhány összefüggésről kívánok beszámolni, melyek teljesebbé teszik Zsigmond fejedelem udvaráról alkotott eddigi ismereteinket.

Erdélyi tudósítás

„Ámbátor nem vagyok erdélyi, de még magyar sem, hogy olyan kimerítő tájékoztatást adhassak erről az országról, mint amilyent Főtisztelendőséged elvárna, mindazonáltal elmondom, amit saját magam megismerhettem, vagy amiről mások értesítettek. Hiszen néhány évet töltöttem itt és *szolgálatomnál fogva* többször felderítéseket végeztem az itteni erődítmények és határok körül.

Most eltekintek attól, hogy elismételjem mindazt, amit már Brodarics Istvántól, vagy Bonfinitől úgyis tudunk, hogy t. i. Erdély Dáciának volt része és hogy miért hívják Erdélynek, s hogy hová tartozik. Ehelyett inkább arról számolok be, hogy ezt a kis országot koszorú módjára veszik körül a zord hegyek, melyeken alig található egy-két hágó. Oly magasan fekszik, hogy a folyók nem befelé tartanak, hanem határai felé futnak. Ezek közül leghíresebbek a Maros, az Aranyos, a Szamos, a Körös, a Sebes, az Ompay. Ezek azért is híresek, mert arannyal kevert homokot sodornak magukkal. Ezt az aranyat oly haszonnal mossák ki belőlük az ott lakó erdélyiek, hogy egész családjuknak megélhetést biztosít. Ezt az aranyozott homokot a hegyekből alázuhanó folyók vize mossa ki. T. i. maguk a hegyek nagy része tele van ezüsttel, arannyal és más nemes fémekkel. A rezet és a vasat maga a Fejedelem gyűjteti össze, hogy ellássa velük erődítményeit. Ófelsége pénzverdéje is húz valamelyest hasznot az arany- és ezüst bányákból, mert az ott dolgozó bányászok neki dolgoznak. Mindez természetesen nem így lenne, ha valamelyik főúr, vagy herceg tulajdonában lennének és takarékosagra hivatkozva, más módon járnának el.

Az ország nyolc részre oszlik. Zetevók a Nagyságos Fejedelemtől függenek, akinek alkalmanként beszámolnak alattvalóikról, bajaikról, kívánságaikról. Általában úgy kormányoznak, hogy Ófelségének tetszését elnyerjék, mert az országgyűléseken így nagyobb reménnyel várhatják, hogy kéréseiket teljesíti.

Az országban többféle nyelvű nép lakik. A német nemzetségről úgy mondják, hogy valamikor, nagyon régen Szászországból jöttek ide őseik. Ma is szászoknak hívják őket. Emberségek, nagyon szorgalmasak, maguk építette városokban laknak. Okosan kormányoznak, tekintélytisztelők és őket tartják a Fejedelem legjobb alattvalóinak.

A Fejedelem a szászokon kívül a székelyeknek is ura. Harcot, háborút, vízezi tetteket szerető nép. Olyaszfélek, mint a svájci országokban lakók. Úgy hallottam, hogy amikor még szabadságukat élvezték, háború idején jó 40 000 főt számláló hadsereget állítottak ki. Sokat lázongtak, amiért az előző fejedelmek megfosztották őket szabadságuktól. Most már ellenkezés nélkül megadják azt, amit kirónak rájuk.

Emellett az országrész mellett nagy tömegben élnek szétszórtan oláhok, akik állítólag a régi római coloniák maradványai. Póriasak, szolgálaiak és megromlott latin-olasz szavakkal beszélnek. Egymás közt románoknak nevezik magukat. Vidéki településeiken a mi itáliai stílusunk szerint élnek. Házaik, mezeik elkülönítve vannak egymástól. Az ország többi lakója általában együtt lakik, falvakban: 50, 60, 100, 200 házas községekben.

Különben az ország majdnem köralakú, minthogy olyan széles, amilyen hosszú. Úgy hírlík, hogy minden irányban 35–40 mérföld. Különben Főtisztelendőséged igazolni tudja mindezt, mert amikor ezen a vidéken 3–4 mérföldet megtett naponta, látta felkelni és lenyugodni a napot.

A fallal körülvett városok közül a főbbeket sorolom fel: Szeben, Brassó, Beszterce, Szászsebes, Szászváros, Kolozsvár. Mindegyik rendelkezik — akárcsak az itáliai városok — falakon túlra vezető utakkal. A házak, templomok is itáliai módra vannak építve, csak a téglák különböznek. Külön említem meg Gyulafehérvárt, ahol székel Ófelsége. Nem szépsége miatt lett fejedelmi város, inkább azért, mert az ország közepén van. Nagyszerű levegője van. Nemcsak a mostani fejedelem lakik itt, — már elődei is ezt választották, ahogy a város emlékei is elárulják. A Nagyságos Fejedelem állandóan védő és támadó fegyvereket gyártat ebben a városban. Innét küldi szét országának erődítményeibe, azokba, melyeket a legfontosabbaknak tart.

Jóllehet ez az ország tele van nagy hegyekkel, mindazonáltal nem hiányoznak belőle a sík vidékek és lankás dombok sem. Ezek oly termékenyek, hogy kívánni sem lehetne jobbat. A búza — átszámítva a mi pénzünkre — egy scudot ér. Sok jó bor is terem erre

felé, de nem egyformák. A nemes urak inkább a magyarországi részekből hozatnak, vagyis arról a vidékről, mely még Ófelségéhez tartozik.

Ami az állattenyésztést illeti, szintén nagyon gazdagnak mondható; olyannyira, hogy a legkülönbözőbb vásárra hajtják a barmokat. Ennél is dicséretreméltebb a lótenyésztés. Nagyszámú nemesvérű lovaikat mindenfelé ismerik, hisz a Nagyságos Fejedelem bőkezűen ajándékozza őket. És hogyha nem lenne ezen a téren is oly bőkezű, annyit össze lehetne terelni belőlük, hogy Főtisztelendőséged elámulna rajta. Mindez nem jelenti azt, hogy szükség esetén a Fejedelem néhány nap alatt ne tudna összeállítani egy hadsereget is akár, — mindenféle kiadás nélkül! Ez a nemesség ugyanis egyrészt saját hajlamánál fogva, másrészt a Fejedelemtől kapott szabadsága miatt úgy kedveli a fegyvereket és a lovakat, hogy nincs ennél főbb foglalatossága. De a lovasságon kívül van sok besorolt gyalogos katonája is a Fejedelemnek, akárcsak Itáliában. E közkatonaéknak az a kiváltsága, hogy mentesek a terhektől. Ennek fejében viszont készen állnak minden parancsra. *Főtisztelendőséged is látta azt a hétszáz katonát, akik Ófelsége palotájában állnak őrséget és kék színű egyenruhájuk van. Az ország különböző helyén állomásozó egységeknek is más-más színű ruhájuk van; u. i. a szerint kötelesek öltözni, amilyen színű ruhában járnak otthon, ahonét valók. Ha Főtisztelendőséged is úgy járná be a Nagyságos Fejedelemmel a birodalmat, mint én, bizonyáran nagy öröme telne a sok katona láttán, akik ily rendezettek és ily sokféle színbe öltözöttek. Mily pompás látvány e színek együttese!*

Az országnak igen nagy vadállománya van: medvék, vaddisznók, erdei bivalyok (bölények), szarvasok, zergék, egyéb apróvadak. Az ország népe ezeket nagy örömmel ejti el. De Ófelségének saját erdei vannak, ahol kedve szerint vadászik.

A folyók telve vannak nagy és kis halakkal, mint pl. a Maros, mely a nagy tokhalakról híres, vagy a hegyi folyók a sok pisztránggal. A folyókon kívül sok tava és mesterséges halastava van. És nem hallgatható el a sok finom, nemes gyümölcs. Néhol még a narancsot és a citromot is termesztik.

De térjünk rá az erődítményekre. Sok van belőlük és mindegyik a Fejedelemnek van alávetve. Ez azt jelenti, hogy akarata szerint von ki, vagy helyez át őrséget, katonaságot, kapitányokat, — kivéve azokat a helyeket, melyeket adományként adott egyeseknek.

Az ország különben régen a Magyar Királysághoz tartozott, mert Erdély egykori urai elismerték Magyarország királyait. A nagy török háborúk idején Isabella királyné kisleányával, vagyis János királlyal ide menekült. Ők itt is uralkodtak, miután Erdélybe visszatért a hajdani szabadság. Majd megválasztották Báthory Istvánt fejedelmül, ő utána öccse, Báthory Kristóf következett, aki a mostani fejedelemnek édesapja volt. A mostani fejedelem igen nagy áldozat árán gyakorolja hatalmát, mert az országot gyögyverrel a kezében védi meg a töröktől, aki állandóan háborgatja. A határokon portyázások folynak. Az efféle kártevések a barbár törvények szerint nem számítanak bűnnek, csupán vitézi próbáknak. Mivel foglyokat nem ejthetnek és így váltságdíjat sem remélhetnek, ezért aztán ölik egymást, törökök és magyarok, kegyelem nélkül. E miatt aztán kb. 4.000 lovat tart a Fejedelem a határ különböző pontjain.

Ófelsége öröksége közel 70.000 scudót tesz ki, — és kb. még egyszer ennyit szétosztott rokonai és ismerősei között. Az országgyűléstől is megkapja, amit kér, kétszer egy évben. Így gondoskodnak fejedelmük szükségleteiről, melyekről a diétákon értesülnek.

Amilyen gazdag az ország más vonatkozásban, olyan szegény céhekben. Minden szükségletüket külföldről hozatják be, — a legkisebb dolgot is, sapkától a cipőig. A Fejedelem azonban elhatározta, hogy az Erdélybe látogató idegenek révén a céheket is felvirágoztatja.

Főtisztelendőséged ne csodálkozzék, hogy erről a Fejedelemtől keveset beszélnek Itáliában. Ennek nemcsak az az oka, hogy nagyon messze van és kevés a kereskedelme, hanem különösen az, hogy Erdély két hatalmas császárság között fekszik, melyek elhomályosítják ragyogását. Ófelsége, a Fejedelem mélyen vallásos, hívő katolikus, okos és igazság szerető, erényes és pártolja is az erényeket, azoknak minden fajtáját. Főtisztelendő Uramra hagyom annak megítélését, hogy milyen tökéletesen tud latinul, olaszul társalogni; *hisz nem egyszer találkozott vele és tárgyalásokat folytatott zárt ajtók mögött, csak úgy, mint mások előtt, társaságban. Azt hiszem elég róla és képességeiről annyit mondanom, hogy 16 éve ellenére az országgyűlés alkalmasnak ítélte a kormányzásra. Szívesen alávetették magukat uralkodásának, anélkül, hogy föléje állítottak volna bárkit is, míg eléri a megfelelő kort. Azóta is úgy kormányoz, hogy az ország elégedett vele. Igaz ugyan, hogy a vallás tekintetében sok ellentét van közte és az urak között, de tiszta életének példájával bizonyára sikerül meghódítani ellenfeleit. Az iránta érzett szeretet révén — Isten kegyelmével — bizonyára sikerül végül is az ország népét, vagy annak egy részét megnyerni az ő katolikus hitének.*

Egyszóval Főtisztelendő Atyám, nem akarom folytatni e Fejedelem érdemeinek felsorolását, mert akkor soha nem tudnám befejezni írásomat. Hallgasson meg tehát másokat, akik még teljesebb és még magasztalóbb beszámolót készítenek, — és ítéljen legjobb belátása szerint.”

*

Ha értékelni akarjuk G. Francesco BAVIERA erdélyi tudósítását, legcélszerűbb, ha külön választjuk a direkt és indirekt szempontokat. Úgy tűnik ugyanis, hogy közvetlenül, tehát csupán a szöveg tartalmát tekintve, nem sok újat nyújt. Különösen akkor tűnik ez ki, ha összehasonlítjuk az erdélyi udvarban ez idő tájt szerkesztett tudósításokat, leírásokat, nyílt vagy titkos jelentéseket BAVIERA fenti levelével. Nemcsak GROMO testőrkapitánynak, POSSEVINO jezsuita diplomatának, avagy G. ARGENTANAK *Copia di una lettera* (Brescia 1608) írásaira gondolok, melyek eléggé közismertek, — hanem azokra a levelekre, melyeket pl. Zsigmond fejedelem udvari muzikusai írtak.² Ezek sok olyan megjegyzést, észrevételt tartalmaznak a fejedelem karakteréről, vagy olyan hírekről tudósítanak, melyek éppen a szemtanúi élmény, az egyéni megfigyelés miatt rendkívül becsesek, — és amelyek alig ismertek; még azoknak is, akik pedig közelebbről kívánnak foglalkozni Erdély egyik legbonyolultabb korszakával. Nos, BAVIERA — legalábbis látszatra! — nem nyújt annyi értékes adatot, mint az imént említettek. De amit nyújt, mindenképpen gazdagítja a korabeli belpolitikai, gazdasági életről szerzett ismereteinket. Íme néhány közülük: — az erdélyi aranyosók, a fejedelem arany-, ezüst-, réz- és vasbányái; az ország vezetőinek viszonya a néphez, illetve a fejedelemhez; a különböző nemzetiségekről, karakterükről rajzolt tömör leírások; az erdélyi urak katonaság szelleme, rajongásuk a lovak iránt; összehasonlítása Erdélynek Svájjal; a székelyek most már szó nélkül engedelmeskednek(?); az erődítmények jogi helyzete; a portyázások; nincs váltságdíj; a fejedelemség egyik legnagyobb gyengéje: a céhek, az ipar hiányossága, a kereskedelem lanyhasága, kezdetlegessége, első híradás az erdélyi fegyvergyártásról. Sokkal többre jutunk, ha az indirekt szempontok alapján analizáljuk BAVIERA erdélyi tudósítását. Ezek olyan távlatok felé irányítják figyelmünket, melyek — épp az összefüggések miatt — felszínre hozzák BAVIERA igazi szerepét, írásának jelentőségét.

A legelső és legfontosabb annak tisztázása, vajon ki küldte Erdélybe BAVIERÁT, volt-e kapcsolata az olasz diplomáciával? Ha igen, — milyen megbízatása volt?

A közzétett szövegből az nyilvánvalóvá lett, hogy egy egyházi személynek írta beszámolóját, akit ugyan nem nevez meg név szerint, csak Reverendissimo Monsignorenak hív. A cikk írója, vagyis BAVIERA késői leszármazottja felhívja figyelmünket, hogy őse az ALDOBRANDINI családdal közeli rokonságban volt.³ Ez a név nem ismeretlen számunkra, mivel az ún. 15 éves háborúban szereplő pápai zászlóaljok vezérlő tábornoka ALDOBRANDINI volt. Egyesek szerint BAVIERA ezzel a katona-rokonnal együtt érkezett Magyarországra.⁴ De az időpontok nem támasztják alá ezt az elgondolást. BAVIERA ui. már 1594 előtt több évi erdélyi tartózkodásról beszél, ami azt jelenti, hogy már a tábornok előtt érkezett magyar földre. Alighanem helyes az a következtetésem, hogy a katonarokon helyett magasrangú egyházi személyt] vagy inkább személyeket kell keresnünk

² GROMO tudósítását vö.: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, II. B, 1855, 1—74. POSSEVINO írását l.: G. BASCAPÈ: *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*. 1932. ARGENTA művét a római kézirat alapján közölte VERESS E.: *A Báthory-egyetem története*. Kolozsvár, 1906. 76—83. Zsigmond fejedelem zenészeinek írásairól, tartalmukról vö. BARLAY Ö. Szabolcs: *Giovan Battista Mosto gyulafehérvári madrigáltjai I*. Magyar Zene 1975. 2. szám 173—182.

³ FL. BANFI: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*. Hadtört. Közlemények 1939—40. 3. közl.

⁴ KOSÁRY i. m. 306. l.: BAVIERA „Aldobrandinival Magyarországra jött ...olasz”.

BAVIERA megbízatásánál. Az olasz cikk írója meg is említi BAVIERA vatikáni kapcsolatait. A rokoni szálak magához VIII. KELEMEN pápához vezetnek. A török elleni egységes offenzíva nagy szellemi és anyagi szervezőjének, VIII. KELEMENnek — aki szintén ALDOBRANDINI volt! — unokaöccse CINZIO PASSARI (= Passaeri Cinthius) bíboros, aki épp a pápához fűződő rokoni kapcsolatok fitogtatása miatt nevére elé mindéig odaírta az ALDOBRANDINI-t. A neves főpap annak a bíbornoki bizottságnak volt tagja, sőt lelke, melynek feladata az offenzíva diplomáciai előkészítése volt.⁵ Cinzio PASSARI tehát BAVIERA nagybátyja volt. De van még egy vatikáni szál! Édestestvére szintén magas hivatalt töltött be Rómában, nevezetesen a Referendario di Segnaturanak, vagyis a szentszék Legfelsőbb Bíróóságának előadója volt, prelatusi ranggal; ezen kívül megkapta a Cavaliere di S. Maurizio e Lazzaro címet. A jelek arra engednek következtetni, hogy vagy a bíboros-rokonnak, vagy a prelatus-bátynak írta erdélyi tudósítását! Nagyon valószínű, hogy BAVIERÁT a vatikáni diplomácia, közelebről megnevezve, — maga az említett bíbornoki bizottság küldte Erdélybe, hogy egyrészt megfigyelje a fejedelmi udvar bel- és külpolitikai sakkhúzásait, másrészt szemügyre vegye a stratégiai és katonai erőviszonyokat, az erődítmények használhatóságát, a hadsereg erkölcsi és harci erejét, színvonalát. Jól tudjuk, hogy VIII. KELEMEN milyen fontos szerepet szánt Erdélynek.⁶ E szándék realizálhatóságának felmérését is rokonra bízta, akárcsak a legmagasabb szintű diplomácia irányítását, vagy a Magyarországra küldött pápai katonaság vezetését. Hogy gyulafehérvári tartózkodása mögött nem csupán egyéni kedvtelés, világlátási ambíció húzódik meg, azt bevezető soraiból is kivehetjük. Arra hivatkozik ui. hogy „szolgálatánál fogva többször végzett felderítést az itteni erődítmények és határok körül”.

A Tudósítás azonban ennél sokkal többet is elárul arról a meg nem nevezett Monsignorerról, akinek írta levelét. Három helyen is hangsúlyozza, hogy beszámolójának igazáról maga a Monsignore tud leginkább meggyőződni, hisz erdélyi útja (útjai?) alkalmából ő is tapasztalhatta, hogy 1. milyen távolságok vannak az ország határai között; 2. milyen szép a kék színű ruhába öltöztetett testőrgárda; 3. milyen művelt, sok nyelven beszélő a Fejedelem. Az utolsó témánál, vagyis Zsigmond latin és olasz tudásánál használt kitél arra enged következtetni, hogy a címzett több alkalommal is járt Erdélyben („nem egyszer folytatott tárgyalásokat a Fejedelemmel”).

A BÁTHORYAK udvari életének — a jelek szerint — sokkal nagyobb figyelmet kellene szentelnünk, mint eddig. Fokozott mértékben érvényes ez Zsigmond esetében. Az ő idejében ui. szinte naponta jöttek a szélrózsa minden irányából követek, diplomaták, titkos és nyílt szándékkal látogató ügynökök, amint ezt maguk az erdélyi rendek is megjegyezték feliratukban, sokallva az udvartartás rettenetes költségeit.⁷ A látogatók vagy a hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodók közül néhánynak nevét SZAMOSKÖZY István megemlékeztette, de korántsem az összesét. Az itt közzétett tudósítás íróját sem. Ki tudná felmérni a külföldi könyvtárak, magánlevéltárak anyaga közt lappangó levelek, utalások, tudósítások mennyiségét, melyek a BAVIERÁHOZ hasonló összefüggések egész sorát hoznák

⁵ Cinzio PASSARI bíbornok diplomáciai tevékenységéről vö.: FRAKNÓI V.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékkal*. Budapest, 1903. 230.

⁶ VIII. KELEMEN magyarországi és erdélyi terveiről l.: FRAKNÓI: i. m., valamint HORVÁTH K.: VIII. KELEMEN magyar- és horvátországi hadi vállalatai. Zágráb, 1910.

⁷ SZILÁGYI S.: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Budapest, 1879. III. k. 387. l. A gyulafehérvári o. gyűlés (1591. nov. 1–20.) 4. art. külön felhívja Zsigmond figyelmét, hogy ezentúl — amint elődei is tették — a szász quaerület használja fel udvari költségeinek fedezésére, hogy „lehesen honnan Nagyságod mind magának, mind szolgálóinak udvara népének, naponként jöveknék-járóknak, vendégnépnek, kik naponként az nagyságod auláját frequentálják, provideálhasson”. Ő ui. a szász dézsmát is ajándékokra fordította és a diétával fizettette meg az udvari élet rengeteg kiadását.

felszínre. Erre azért kell felhívni a hazai kutatók figyelmét, mert épp BÁTHORY Zsigmond esetében alighanem revidéálnunk kell nem egy eddigi álláspontunkat, hogy megszabaduljunk örökölt előítéleteinktől és függetleníteni tudjuk magunkat az egykorú krónikások, hazai történészek sokszor egészen szembetűnő, tendenciózus állításaitól. De nemcsak a külföldi levéltárak kecségetnek új adatokkal, vannak még hazai és erdélyi kútforrások, melyek kiaknázatlanok. A SZAMOSKÖZY-nél található külföldiek névsorát pl. a kolozsvári Városi Levéltár számadáskönyvének adataival is kiegészíthetjük.⁸ Az ún. Szekerezés, mely különben a legszárazabb része a számadásoknak, sok eddig ismeretlen külföldi látogatónak: papnak, orvosnak, apródnak, inasnak, zenésznek a nevét örökíti meg, akiket a fejedelem lovaskocsija vitt Gyulafehérvárra, vagy az ország valamelyik részébe.

Végezetül néhány szót G. Francesco BAVIERERÓL, ill. életrajzi adatairól. Amit tudunk róla, igen kevés. Csupán amit a családi levéltár őrzője feljegyzett róla. Ezek szerint Senigalliában született, helyi nemesi család ivadéka. Apja, Giuseppe BAVIERA az Arany Sarkantyú lovagja „vir acri ingenio”. A család — az előbb említett *Aldobrandini* rokonságon kívül — a Della Roverekkel is szoros kapcsolatban állt. Erdélyi tudósítónk tehát Itália egyik nevezetes főúri családjából származott. A családi feljegyzések szerint — ahogy erről a cikk írója beszámol — Erdélyben 1594-ben tartózkodott. Ezt különben az a latin nyelvű irat dátuma is igazolja, melyet BÁTHORY Zsigmond saját kezű aláírásával látott el, és amelyet „intestazione” névvel őriz a családi levéltár a mai napig. Az útlevelnek, ajánlásnak szövegét az író nem közölte, csak az aláírást: „Sigismundus Battory de Somlio, Princeps Transylvaniae et Siculorum comes”. A fejedelem olasz kamarása 1648-ban halt meg Senigalliában. A Chiesa di Cantalupo-ban temették el. Később, ennek lebontása után, átvitték a La Gabriella templomba, ahol sírja ma is látható.

BARLAY Ö. SZABOLCS

Természettudományi folyóiratirodalmunk kezdetei. (Három eddig ismeretlen kezdeményezés.) A természettudományokat népszerűsítő folyóiratok története a XVIII. század végére nyúlik vissza. E tudományok megismertetése és megkedveltetése céljából indította meg PÉOZELI József (1750–1792) *Mindenes Gyűjteményét*. Folyóiratának programját az 1789-ben megjelent első számban egyebek között így körvonalazta: „Legkedvesebbek lesznek előttünk az oly tudósítások, melyek kedves hazánknak természeti históriáját, úgymint nevezetes forrásait, bányáit, egészséges vizeit s egyéb ritkaságait foglalják magokban.” A XIX. század első felében s különösen a reformkorban már több, de általában rövid életű természettudományi ismeretterjesztő lap jelent meg Magyarországon, illetve külföldön (Bécs, Lipcse) magyar nyelven. Ezek közül a következők tettek nagyobb elterjedtségre és népszerűsége szert: *A Természeti, Gazdasági és Mesterségi Esméreték Tára* (Pest, 1829), *Sas*. Vegyes tárgyú iratok az olvasni és tudni méltó minden ágaiból (Pest, 1831–1834), *Sokféle*. A Bótsi Magyar Újság melléklete (Bécs, 1832–1834), *Garasos Tár* (Lipcse, 1834), *Kémlő* (Pest, 1836–1837), *Ismertető* (Pest, 1836–1841), *Természet* (Buda, 1838), *Természetbarát* (Kolozsvár, 1846), *Ábrázolt Folyóirat* (Kassa, 1848), *Ipar és Természetbarát* (Kolozsvár, 1848).

Az 1841-ben megalakult Természettudományi Társulat már fennállásának első évtizedében arra törekedett, hogy Évkönyvei mellett egy a nagyközönségnek szánt nép-

⁸ SZAMOSKÖZY I. és a kolozsvári ún. Számadás, ill. Szekerezés adatait l.: BARLAY Ö. Szabolcs: i. m. és KOMÁROMY A.: *Báthory Zs. udvartartásához*. 1901.

szerűsítő folyóiratot is publikáljon. A Társulat 1847. december 21-én kapta meg a Helytartótanáctól a *Magyar Isis* kiadhatási engedélyét, de a következő év forradalmi eseményei a folyóirat megjelenését nem tették lehetővé. A szabadságharc leverését követő évek a magyarság kulturális törekvéseit gúzsba kötötték, magyar nyelvű természettudományi folyóirat nem jelenhetett meg, a Bach-kormányzat bizalmát a WACHTEL David által kiadott *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn* élvezte. Az enyhülés jele volt, hogy 1857-ben a *Naturfreund Ungarns Magyarhoni Természetbarát* címen magyar nyelvű kiadásban is megjelent.

Az 1860-as években a kiegyezést megelőzően több folyóiratalapítási kísérletnek lehetünk tanúi. E folyóiratok azt a népművelő hivatást kívánták betölteni, amit majd az 1869-ben indult *Természettudományi Közlöny* vállalt magára. Ez a törekvés indította MAIGRÁBER Ágoston volt honvéddalezredest (1826–1904), aki 1862-ben *Világmindenség* címen egy magyar Univerzumot kívánt életre kelteni.

MAIGRÁBER Ágostonnal szakirodalmunk eddig nem foglalkozott, életrajzát ezért levéltári adatokra támaszkodva ismertetjük. 1826-ban született Temesvárott. Gimnáziumi tanulmányait Komáromban végezte, míg a filozófiai osztályokat Bécsben. 1844–1846-ban a velencei tiszti akadémián találjuk, amelynek elvégzése után a cs. és kir. hadsereg hadnagyává avatják. 1848-ban Szegeden állomásozik, itt csatlakozik a honvédsereghez és DAMJANICH alatt alezredesi rangot ér el. A szabadságharc leverésekor osztrák hadifogságba kerül, Aradon haditörvényszék elé állítják s ez 1850. március 20-án golyó általi halálra ítéli. Az ítéletet kegyelemből 10 évi vasban töltendő várfogságra változtatják át. Közkegyelem révén 1852. június 17-én szabadul aradi fogságából. Szegeden telepszik le, házassága révén kisebb birtokhoz jut, gazdálkodásból él, bekapcsolódik Szeged város és Csongrád megye közéletébe. 1860. Szeged életében is mozgalmas esztendő. Az osztrák kormányzat az olasz hadszíntéren elszenvedett katonai vereségektől kényszerítve szakít az elnyomás eddigi szigorú formájával, és az alkotmányos élet részleges helyreállítását ígéri. A hazafiak Szegeden is szervezkednek; a Bach-huszárokat leváltják a város éléről, a *Szegedi Híradó*ban az 1848-as alkotmány visszaállítását követelő cikkek jelennek meg, a szabadságharc volt katonáinak az összefogására megalakul a Honvédségélyező Egylet. A szegedi mozgalmak vezérkarában MAIGRÁBER fontos szerepet tölt be, ő az 1860. december elején újjászervezett rendőrség főparancsnoka és a Honvédségélyező Egylet szervezője is. 1860 illúzióit azonban újabb elnyomás követi. MAIGRÁBER barátját KEMPELEN Győzöt, aki mint a *Szegedi Híradó* főszerkesztője az újjáéledő forradalom szellemi irányítója volt, letartóztatják és a hirhadt Josefstadt-i börtönbe hurcolják. Ő is letartóztatástól tart, elhagyja Szegedet, csendben Pestre költözik. A fővárosba érkezése után érlelődik meg benne a magyar Univerzum kiadásának a terve. 1862 elején engedélyt kér a Helytartótanáctól *Világmindenség* című természettudományi folyóiratának a megjelentetésére. Abban reménykedett, hogy a Provizorium kormányzata politikamentes folyóiratát, ha bizonyára nem támogatja, de legalább megtűri. Balszerencséjére kérelmét véleményezés céljából Szeged polgármesterének a kormányzat bizalmából állásába visszahelyezett TASCHLER Károlynak küldötték meg. Bár a polgármester mint véleményező kiemelte MAIGRÁBER széles körű műveltségét és nyelvtudását, de nem mulasztotta el politikai „botlásait” is esetelni. TASCHLER szerint természettudományi ismereteket népszerűsítő folyóiratra Magyarországon nagy szükség van, de félt, hogy MAIGRÁBER és a baráti köréhez tartozó „túlzopártiak” e folyóiratot a rendszer elleni támadásra fogják felhasználni. A Helytartótanács elfogadta a szegedi polgármester érveit és ezzel megpecsételőddött a magyar Univerzum kiadásának a terve. MAIGRÁBER a következő években gazdasági kérdésekkel foglalkozott, 1865-ben a Dockrendszer címen könyvet írt, amelyben köz- és átmenő raktárak létesítésére tett javaslatot.

A *Természettudományi Közlöny* megindulását megelőző másik, eddig ismeretlen kezde-

ményezés LÁZÁR Kálmán (1827–1874) nevéhez fűződik. LÁZÁR Kálmán életútjával, az állattan s különösen az ornitológia terén szerzett érdemeivel már többen foglalkoztak (így XANTUS János az 1875-ben mondott akadémiai emlékezésében) s így csupán arra a párhuzamra kívánunk rámutatni, hogy mind MAIGRÁBER, mind LÁZÁR végigküzdötte a szabadságharcot s utána mindketten üldözést szenvedtek. LÁZÁR közleményeivel első-sorban a polgárosodó magyar közönséghez kívánt szólni, de folyóirataink kevés publikációs lehetőséget biztosítottak számára. A Magyar Természettudományi Társulat 1860-ban indított Közlönye évkönyv volt és viszonylag kis példányszámban jelent meg. LÁZÁR szerint nagypéldányszámú, legalább havonta megjelenő folyóiratra van szükség, amely mind a természettudósok közlésvágyát, mind a nagyközönség művelődésigényét kielégíti. Ez a cél lebegett szeme előtt, amikor 1864-ben engedélyt kért a Helytartótanáctól *A Természet* című havonként kétszer megjelenő folyóiratának a megindítására. Kérelmében *A Természet* programját, felépítését így részletezte:

- A) Természettudományi hosszabb közlemények, mint természettudományi útleírások, értekezések és kísérletek előadása. Jeles kül- és belföldi tudósok életrajza. Természettudományi levelezések a bel- és a külföldről.
- B) Természettudományi apróbb közlemények. Közlemények bel- és külföldi természettudományi társulatok, egyletek, állatkertek, múzeumok stb. gyűléseiről és működéséről. Közlemények az életben s az iskolában űzött természettudományokról. Beküldött munkák, dolgozatok bírálata. Újdonságok. Könyvészet. Szerkesztőségi levelezés.

Bár a Helytartótanács *A Természet* megjelenését nem kifogásolta, kiadására mégsem került sor. LÁZÁR, mint erdélyi, az ottani közönség támogatására számítva kívánta a folyóiratát megjelentetni, ez a támogatás azonban elmaradt. *A Természetet* az ország fővárosában kiadni nem tudta vagy nem is akarta.

A Világmindenségen és *A Természet*en kívül még egy ismeretlen kezdeményezésről kell megemlékeznünk. 1865-ben XANTUS János (1825–1894) *Győri Lapok* címen hetilapot kívánt indítani, amely az „újabb elvek és találmányok meghonosítását” is célul tűzte. A Helytartótanács szerint a már megjelenő *Győri Közlöny* mellett a *Győri Lapok* kiadása felesleges. Később úgy határozott, hogy XANTUS kérelme a legközelebbi országgyűlésig „fektetendő”, de ez lényegében a kérelem elutasítását jelentette. *A Természettudományi Közlöny* kiadását megelőző lapalapítási kísérletek tehát sikertelenek voltak, egy széles körű olvasótábornak szóló természettudományi lapot csak a Magyar Természettudományi Társulatba tömörült tudósoknak sikerült a kiegyezést követő enyhébb politikai légkörben megindítaniok. XANTUS János, MAIGRÁBER Ágoston és LÁZÁR Kálmán születésének másfél százados évfordulóján azonban nem felesleges szakfolyóirataink érdekében kifejtett kezdeményezésüket kiemelve, róluk mint úttörőkről megemlékeznünk. (Források: Országos Levéltár. Helytartótanács. Elnöki iratok 5563/1864 IV. B és 6632/1862.)

TURÁNYI KORNÉL

Vajda János és Zilahy Károly kapcsolatáról. Irodalomtörténetírásunk régtől regisztrálja azt a barátságot, pontosabban fogalmazva fegyvertársi viszonyt, amely a múlt század ötvenes-hatvanas évei fordulóján jelentkező irodalmi ellenzék vezéralakját, a KEMÉNY—GYULAI vezette írói csoportosulás ellenében fellépő VAJDA Jánost, a fiatal, kritikusnak és publicistának egyaránt kitűnő ZILAHY Károlyhoz fűzte; mégis: relációjuk felől az általánosságokon túl, alig tudunk valamit.

ZILAHY szinte indulásától fogva prominens szerepet játszott a VAJDÁTÓL szerkesztett *Nővilágnál* (1861-től egyike a vezető munkatársaknak). „Hó! Ez derekabb dal mint a

többiek" — Cassius-mottót választott tanulmányában, egyik első, valóban értő méltatója az általa nagyratartott poeta költészetének (Z. K.: *Vészhangok*. Szépirodalmi Figyelő 1860. nov. 28.). Főmunkatársa VAJDA 1863-ban zászlót bontott lapjának, a *Magyar Sajtónak*, és a vezér után legmarkánsabb teoretikus egyénisége az irodalmi ellenzéknek. Kapcsolatuk alaposabb ismerete tehát nemcsak a VAJDA-mű jobb megismeréséhez szolgáltat becses adatokat (főleg a hatvanas évek vonatkozásában), hanem az irodalmi ellenzék táborozásaihoz, majd széthullásához is.

A régész a föld méhe leleteiből kelti életre a letűnt korok világát, az irodalomtörténész számára a kortársi levelezés kínál sok esetben ilyen lehetőséget. VAJDA és ZILAHY Károly kapcsolatát, illetőleg annak néhány érdeklődésre számító részletét az utóbbinak barátjával, BAJZA Jenővel folytatott levélváltásaiból kíséreljük meg rekonstruálni.

Reformkori irodalmunk kimagasló személyiségének, az *Athenaeumot* szerkesztő és a pesti Magyar Színházat igazgató BAJZA Józsefnek a fia, Jenő maga is irodalmi tervekkel melengetett (zsengéi nem is akármilyen tehetségről árulkodnak). 1861 júliusától, mint a szerkesztő irodalmi elveinek osztályosa, VAJDA oldalán a *Nővilág* segédszerkesztője. Tehetsége szárba szökkenésében azonban súlyos betegsége és hamar halála őt még ZILAHYNál is korábban megakadályozza.

ZILAHY BAJZA Jenőhöz írt leveleiből nemcsak az 1863-ban indult *Magyar Sajtó* keletkezéstörténete követhető nyomról nyomra, hanem VAJDA 1861/62-es „színeváltozása” is. Ismeretes, hogy VAJDA János 1861-ben „politikai és ismeretterjesztő néplapot” szerkeszt *Csatár* címen. A lap a birtokos nemesség Deák-párti csoportjának politikáját támogatja (vö. *A felirat*. 1861. jún. 27., 25. sz.). 1861 december végén azután — váratlanul — odahagyja a *Csatárt*; 1862-ben megírja két nagy feltűnést keltett röpiratát az *Önbírálatot* és a *Polgárosodást*, 1863-ban pedig élére áll a *Magyar Sajtónak* — és elszánt indulattal támad korábbi szövetségeseire.

Am e pályafordulatok csak akkor tűnnek váratlanoknak, ha a *Nővilág*ba 1861 októberében — novemberében írt, írói jelével (—) jegyzett glosszáit nem ismerjük. Ezekben már a „tüntető forradalom”-ról vagy „forradalmi tüntetés”-ről szólván röpiratai szenvedélye lobog, a birtokos nemesi politikával szembeni plebejus elégedetlenség, amelyhez annyi keserves tanulságot szolgáltatott az 1861-es esztendő. Ezért nyer „a politikai hírlap-irodalom”-ról „bizonyos megvetéssel szóló” VAJDÁTÓL „komoly fölszólítást” az őt felkereső ZILAHY „egy amerikai expeditiora”, BAJZA Jenőhöz 1861. júl. 28-án, illetve szept. 13-án írt levelei (mindkettő OSzK Levelestár) tanúsága szerint.

Az *Önbírálatot* követő viharos polémiák a *Polgárosodás* megírása mellett egy általa szerkesztett hetilap alapítására ösztönzik VAJDÁT. „Célszerűbb lesz — írja a *Polgárosodásban* — állandósított röpiratban, apróbb adagokban, talán egy hetilapban adnom további nézeteimet, mely hetilap — ha nem csalódom — remélhetőleg még f. évi november hónapban fog megindulni.”¹

Amikor a fentieket írjuk papírra veti, HECKENAST kérelme már a pesti rendőrhatalóság előtt fekszik. Politikai hetilapot szándékozik alapítani, *Való* elnevezéssel, VAJDA Jánossal mint szerkesztővel az élén, az irodalmi ellenzék néhány jeles tagjától, ZILAHY Károlytól, BAJZA Jenőtől és társaiktól támogatottan. Az új orgánus a „nagy politikai kérdések időszerűtlen feszegetése helyett inkább társadalmi és belső közéleti ügyek tárgyalását tűzte feladatává”. A lépés tulajdonképpen önvédelem. A *Magyar Sajtónak* a hatalommal szemben tanúsított, merev, oppozíciós magatartását óhajtotta — a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodón — ellensúlyozni. Az ugyancsak HECKENAST égisze alatt megjelent lap ugyanis JÓKAI irányítása alatt a Határozati Párt Tisza Kálmán/csoporto- i közé

¹ VAJDA János: *Politikai röpiratok*. Sajtó alá rend.: MIKLÓSSY János. Bp., 1970. Összes művei 6. k. 173.

sult politikusainak és publicistáinak vált szócsövévé, s mindez nem vágott egybe a kiadói koncepcióval.

A tervek azonban időközben módosultak. JÓKAI — valószínűleg elvbarátai sugalmazására is — új lap létrehozására szánja el magát. 1862. okt. 28-án *A Hon* címen „nemzetgazdászati és irodalmi napilap” indítására kér a rendőrhatságtól engedélyt, kiadoul EMICH Gusztávot jelölve meg. HECKENAST erre sietve elveti a lapalapításra vonatkozó szándékát, és VAJDA Jánosnak mint a *Magyar Sajtó* új szerkesztőjének jóváhagyását szorgalmazza a rendőrigazgatóságon.²

A *Való* eszméje egyébként sem örvendett népszerűségnek a leendő munkatársak között. Hetilap jellege miatt sem, amelynek társadalmi hatósugaránál legfeljebb egzisztenciális lehetőségei korlátozottabbak e korban. ZILAHY Károly, akinek mind VAJDA, mind HECKENAST jeles szerepet szánt terveiben, írja a nem kevésbé érdekelt BAJZA Jenőnek:

„Ha a ‚Sajtó’-t vette volna át V[ajda], még reméltem volna valami sikert neki — curiositásánál fogva, de új lap, hetilap, munkatársai Bolnai, Vadnai — és akár Zilahy is Vajda alatt: halvaszületett biz’a (. . .)” (Nizza, 1862, okt. 1. OSzK Levelestár).

Nincs elragadtatva VAJDA taktikából vállalt politikai elképzeléseitől sem:

„De az istenért! — írja újfent BAJZÁNAK — a ‚Való’ csak nem fogja ezt az éhenholt irlendi krumpli-politikát védeni? Kár volt Jánosnak meg nem elégedni az ‚Önbírálat’ sikerével. ‚Egér nem fér lyukába, tőköt köt a farkára.’” (1862. okt. 13., OSzK Levelestár)

Mindamellettt kész lett volna társul szegődni VAJDA vállalkozásához, a *Való* esetében éppúgy, mint később a *Magyar Sajtónál*:

„(. . .) A mi nézeteink — tudósítja BAJZA Jenőt — sokban tanálkoznak; amiben nem; én nem vagyok az, aki magát, capacitáltatni ne hagyja, vagy véleményét másra erőszakolja. A lapnál ő a gazda, az én törekvésem csak az lenne, hogy a vállalatot emeljem. Hogy pedig ilyen törekvés részemről nem szokott haszontalan lenni, feleljenek előzményeim. Kevés a passionatus journalista — s én ezek közé tartozom. Aztán az én természetemben ép azon elemek vannak meg, melyek benne hiányzanak: ami elvegyesség mellett, egy lapnál nem csekély nyereség. Mindezeknél fogva senkinek több hasznát ő nem veszi, mint nekem, ki amellettt a Nővilágra is figyelnek. De én dec. közepéig családi körülményeimnél fogva be nem állhatok. Cikkeket addig is írhatnék. Mondd el ezt neki — vagy olvasd el, s tán elég lesz válasznak.” (1862. okt. 13., OSzK Levelestár)

Rendkívül előrelátóan és pontosan határolja körül azt a szerepkört is, amelyet a lapnál betölteni kíván: „én politicus nem lévén, ő alatta [ti. Vajda alatt] politicai pályához nem kezdek. De szépészetre és az újdonságokra, ha tárcába veszi, vállalkozom. Különbben nem alkuszunk, de azért én lapjának híve maradok” (ZILAHY Károly BAJZA Jenőhöz, 1862. dec. 13., OSzK Levelestár).

ZILAHYnak a publicista VAJDÁRA tett megjegyzései legalább olyan találóak, mint a költőről írtak, olvassuk csak el BAJZA Jenőhöz címzett leveleit.

„Vajda röpirata nekem tetszik, — fejtegeti az *Önbírálatról* szólva — a politika főbb kérdéseit kivéve. Ott nem mozog elég tapintattal. Politikában áll leginkább, hogy aki tagad, annak hinni is kell. Amde János olyan teli torokkal pirongatja a Garibáldi-várókat, hogy az ‚Idők Tanúja’ — egy percig sem késik aláírni tételeit. (. . .) Mi megértjük az intentiót, de már b. Szemtelen [Kempelen] Győző, vagy Szabó Richárd számára szükség odaírni, hogy hiszen ha Garibáldi, bárki eljő, én Vajda János, sem futok el tőle.

² Vö. D. SZEMZŐ Piroska: *Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” c. lapja megindulásában*. MKsz 1969. 260 — 267.

Különben kikiáltják hazaárulónak; aztán hiába mondja a Riedl; „villám, zápor, jég-eső, stb.” — míg Gyulai vagy Salamon egy ismertetést ácsolnak felőle: Aristides uron már elűtötték a port.” (1862, júl. 28. OSzK Levelestár)³

A *Polgárosodást* pedig adott körülmények között egyenesen politikai baklövésként könyveli el: „Vajda pórul jár avval a röpirattal, ha olyan lesz, mint mondod. S ha olyan, akkor ő nem is V. Jankó, hanem Fa Jankó”. (ZILAHY Károly BAJZA Jenő-höz 1862. okt. 13.)

A gyógyulást kereső ZILAHY ezekben a hónapokban Nizzában, majd „családi körülményei” kényszerénél fogva Erdélyben, Zilahon tartózkodik. VAJDA lapalapító tervei, szerkesztői elképzelései főként BAJZA Jenő és NAGY Miklós közvetítésével jutnak el hozzá. A *Vasárnapi Újság* későbbi jeles szerkesztőjét, a ZILAHY baráti köréhez tartozó NAGY Miklóst, már ekkor a nagyrabecsülés szálai fűzik VAJDÁHOZ (l. többek között ZILAHY Károly BAJZA Jenőhöz írt Zilah, 1862. aug. 19-i keltezésű levelét, OSzK Levelestár).

Nézetkülönbség mutatkozik VAJDA és ZILAHY között a leendő munkatársi gárda kiválasztásában is. A *Magyar Sajtót* mindketten a bontakozó irodalmi ellenzék fórumává, az „irodalmi Deák-pártivá” lett *Pesti Napló* antagonistájává óhajtják emelni. Ám nem mellékes a lap kelendőségének biztosítása sem. Ezt a kiadói érdek is szorgalmazza. Az abszolutizmus lapviszonyaiban járatosabb, az olvasóközönség igényeit már lapszerkesztőként is megtapasztalt VAJDA ezt — többek között — olyan divatos „tárcászok”, népszerű „csevegők” szerződtetésével mint VADNAI Károly, vagy a BOLNAI álnéven író-színész-kedő gróf BETHLEN Miklós véli szolgálni. ZILAHY az új csapáson indulni vágyók fanatikusságával száll tervével szembe, hiszen ez — szerinte — a lap újszerűségének lefokozásával jelentene egyet. Érvei sok szempontból figyelmet érdemlőek.

„Hanem olyan Lauka Guszti-féle hatkulacos embert — írja BAJZA Jenőnek — mire lenne a laphoz keverni?! Ott van Cseresnyés, Farkas A., Szini Károly, stb. fordítónak is jobbak” (1862. okt. 13. OSzK Levelestár).

LAUKA neve itt csupán egyfajta írói-újságírói típus, mentalitás képviselője. A VADNAI-kat, BOLNAI-féléket, akik elv-, lap- és szerkesztőválogatás nélkül mindenüvé írtak, érti alatta ZILAHY. LAUKA személye aligha került kombinációba a leendő munkatársak kiválasztásakor. Főként azután a hangnem és színvonal után nem, ahogyan a kormány félhivatalosában a *Sürgönyben* (1862. júl. 30.) az *Önbírálatról* vélekedett.

„Különben figyelmeztess Vajdát — olvashatjuk egy másik, BAJZÁHOZ címzett levélben —, hogy távol minden személyes tekintettől, Vadnai oly üresfejű és hiányos érzékű ember, hogy kevés párja van az elfogadott nevű írók közt. Lapja ezzel bizony nem nyer semmit. Szólítsa fel inkább Madáchot, kinek renoméja erős, és felvidékről is küldhet neki hetenként egy cikket, ép afélett, mit Vadnaitól vár, ez még a lapot is megmenthetné” (Nizza, 1862. okt. 1. OSzK Levelestár).

Az ötlet ZILAHYHOZ méltó, VAJDA reakálásának — sajnos — nincs nyoma.

„Végül — zohorál — kíváncsiságomat fejezem ki, hogy fog ő [Vajda] Királyival, Vadnaival, és Kormossal, új aerát' alkotni?! — Tán nem haragszik meg? — ” (ZILAHY Károly BAJZA Jenőhöz, 1862. dec. 13. OSzK Levelestár)

VADNAI és a *Pesti Naplónál* KEMÉNY Zsigmond segítőtársaként tevékenykedő KIRÁLYI Pál mégsem lett a *Magyar Sajtó* munkatársa, noha ZILAHYt VAJDA arról tájékoztatta: „Királyi és Vadnai már megnyerve”. (L. Zilahy Bajza Jenőhöz írt i. levele, 1862. dec. 13.)

³ ZILAHY jóslata egyébként kísértetiesen igazolódott l. GYULAI *Szépirodalmi Figyelő*be írt névtelen, ill. utolsó közleményében -i-vel jegyzett cikksorozatát (1862. júl. 31., aug. 7., 14., 21., 28., szept. 4.).

ZILAHY — vitáik ellenére is — teljes szívvel csatlakozik a laphoz („Vajdának mondd meg kérlek — írja 1862. dec. 25-én BAJZA Jenőnek —, amit már N[agy] M[iklós] által is megizentem: hogy az újdonságokat és színházat vállalom, azonkívül pedig, amíg a lap rendezve lesz, igazítok mindent, ami kezem ügyébe esik”), és véleménye szuverenitásának megőrzése mellett, bukásáig vezető munkatársa marad.

*

ZILAHY — említettük már — jelentékeny szerepet vállalt VAJDA másik lapjánál, a *Nővilágnál* is. Tevékenysége méreteiben csak növekedett, amikor 1863. jan. 1-től, a *Magyar Sajtó* szerkesztésével elfoglalt VAJDA helyett, a főmunkatárs BAJZA Jenő veszi át a *Nővilág* tényleges irányítását. A *Magyar Sajtó*, 1863 júniusában megbukik, VAJDA számára most már csak a *Nővilág* marad: 1863. okt. 1-től ismét ő áll élére a lapnak. ZILAHY-tól, BAJZÁTól viszont többé egy sor sem olvasható orgánumban. Szakításuk története az alábbi módon rekonstruálható ZILAHY Bajzához intézett leveleiből:

„Tisztelt Uram! — írja 1863. szept. 19-én VAJDA BAJZA Jenőnek — Múlthatatlanul szükségesnek találván a „Nővilág” szerkesztését azonnal átvenni, tudatom Önnel, hogy a jövő számot már egészen magam fogom kiállítani, s az Ön által odaadott beszély végét képező kéziratért a fordító tiszteletdíját jövő hó elsején tőlem fölveheti. Ugyanezt a kiadó Heckenast úrral tudattam (. . .) egyébkint teljes tisztelettel maradok honfitársra Vajda János” (OSzK Levelestár).

A levél tisztán maradt oldalain ZILAHY sorai olvashatók, szept. 20-i keltezéssel:

„(. . .) Ma reggel vettem Vajdától e levelet, idezárt borítékjával. Egészen könnyedén tudatja, hogy szükségesnek látta a lapot rögtön átvenni. Persze, mert több idő óta száraz zsemle ebéd. A rabló ép annyi joggal tudathatná, hogy szükségesnek látta a kabátod a hátadról azonnal lehúzni. Nézetem szerint nincs egyéb teendő, mint rögtön írni Heckenastnak (recepisével) kifejezvéen előtte, hogy 1. Így hanyatt-homlok még a cselédet sem szabad elcsapni. 2. Különbén is: te egész évre vetted át a *Nővilágot*; erről Heckenast becületével kezes; ezenkívül te a törvény útján is képes vagy érvényesíteni jogaidat. Annival inkább, mert 3. más kiadótól nyertél volt fölszólítást lapszerkesztésre, de magadat — H. szavában bízva — a *Nővilághoz* tartván, azon ajánlatokat visszautasítottad, és most existenciádat kockáztatod. 4. Számos kéziratot vettél előleg a lap számára, mi most nyakadon van.

Egyébiránt Heckenast — mint V. leveléből kiveszem, — nincs értesülve ezen államsínyről, hanem alkalmasint megígérte Jánosnak, hogy nov.-re átadja a lapot, ez pedig az éhségtől ösztönözve, foganatba akarja venni a cigány példabeszédet: „Adj uram, de mindjárt!” —

Én Heckenastnak a múlt héten Szöllősy levele ügyében írván, végül a *Nővilág* ügyét is említettem. Az istenért! — íráim — ne adja Ön Vajdának a lapot; neki országszerte legveszettebb neve van: múlt félévben is ez ijesztette el az előfizetőket.’ stb. — úgy látszik, nem fogott rajta. Tegnap Szendrey Júliától hallok, hogy Bableves úr [Vajda] jár formszerint házról házra, s beszél, hogy ő eddigi dolgait megbánta [Zilahy által aláhúzva], de amit tett, Zilahy és Bajza ösztönére tette. Ezek voltak az ő rossz szellemei.

Már csinálj valamit — s rendelkez velem — ne engedd magad könnyen kivierundzwáncigolni. Okt. 1. előtt pedig mindenképp jöjj be, ha lehet, Vajda ne szedje ki a pénzt Kempftől, nagy készséggel ígéri a Szabó Ignác-féle fordítás díját. (. . .)”

1861. szept. 21-én újabb ZILAHY-levél érkezik BAJZA Jenő címére:

„Kedves Jenő! Tegnap du. küldém el recepisével Vajda hozzád intézett levelét, melyben jelenti, hogy a *Nővilágot* (azaz szerkesztői budget-t) rögtön átvenni „múlthatatlanul szükségesnek találta”. Már azelőtt kezdte volt a lapokat és a könyveket a kiadóhivatalból elhordani, mi ellen hozzá intézett levelemben tiltakoztam, figyelmzettetvén, a szerkesztő te vagy [utóbbi két szó Zilahy által aláhúzva]. Én persze a nyomdának feléje se megyek, jó lenne, visszatérned, és a dolgot — ha lehet — rendbehoznod, míg idő van rá. (. . .)

Áldor azt indítványozza, hívjuk ki Vajdát mindhárman párbajra; ő lesz az első, Balázssal is megakar [!] vívni, csillapítom (. . .)” (OSzK Levelestár).

Nem lehet megrendülés nélkül olvasni az itt idézetteket. Hát így ért véget az ötven-hatvanas évek fordulóján keletkezett irodalmi ellenzék ígéretekben gazdag táborozása? Az a ZILAHY Károly írta le ezeket a méltó megvetéstől átítatott sorokat, aki az elsők között írt mindmáig érvényes megállapításokat VAJDA költészetének értékeiről? Aki fenntartásait mindég őszintén nyelvéen hordva, legértékesebb harcostársa volt a mind-jobban elszigetelődő VAJDÁNAK?

A ZILAHY által oly találóan diagnosztizált „,Alles nur nicht gemein' túlzott hajhászata”⁴ hozza VAJDÁT még barátai által is elítélt módon összeütközésbe és egy életen át hurcolt rossz viszonyba ARANNYAL (pedig éppen a *Nővilág* 1863—64-es Tárca-rovatának apró írásai a bizonyosságai, hányszor kísérelte meg, tőle szokatlan, már-már alázatos módon a *Csatárban* elkövetett durva sértését jóvátenni). Ez készítette találó megállapításokban olyan gazdag röpiratait megjelenési időpontjának taktikátlan megválasztására, aminek következtében — GYULAI szavaival élve — „elismerés, jótékony hatás helyett csak gyanúsítást és népszerűtlenséget szerzett magának”.⁵ És milyen különös, hogy ellenfél és barát, GYULAI és ZILAHY megítélése a fentiekben csaknem szó szerint egyezik (vö. ZILAHY idézett megállapításait az *Önbírálatról* és a *Polgárosodásról*). Ez, és a reakciójaként jelentkező mindinkább elurakodó pánikhangulat sodorja méltatlan helyzetekbe elvbarátaival szemben is.

Az óriás botlásai ezek, amelyeknek következményei sem mindennapiak. Ezek ismeretében válnak még tragikusabban igazgá a *Magyar Újság*ba írt sorok:

„Így történt, hogy egy iszonyúan nem szép reggelen arra virradtam, hogy be kelle látnom, miszerint egy időre 'itt élnem', sőt haszonnal 'még halmom' sem lehet, s nem marada más választás, mint a bécsi korlátlnokság irodájában fogadni el alkalmazást.”
(A *P.Napló*' szerkesztője b. Kemény Zsigmond úrnak. Magyar Újság 1867. dec. 21.)

Harcai igazát és szépségét halványítják e méltatlan eljárások. Maga is érzi mindezt, mint egy váratlan kijelentése manifesztálja: „már szeszélyem abbeli kedvtöltésével — írja 1866-ban, lehiggadva — embereket és isteneket magamra haragítani, — az utóbbi évek alatt meglehetősen beelégedtem.”⁶

BAJZA egy hónappal sem éli túl a szakítást. 1863. okt. 28-án már halott. ZILAHYnak sincs sokkal több hátra, 1864. máj. 15. elhunyt terminusa, mindez nem változtat a lényegen. Szövetségükről elmondható: a vég nem volt méltó a kezdetekhez, és nem ZILAHY vagy BAJZA hibájából.

MIKLÓSSY JÁNOS

„Álom egy könyvtárról”. Áprily Lajos beszéde könyveiről, könyvélményeiről. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára őrzi ÁPRILY Lajos kéziratot hagyatékát. Az anyag feldolgozása során került elő annak a beszédnek a szövege, amelyet itt teszünk közzé. A kézirathoz kétoldalnyi jegyzőkönyv is tartozik, és részben ebből, részben TAKÁTS Gyula szíves közlése alapján tudjuk rekonstruálni azt az eseményt, amelynek során ÁPRILY Lajos beszédét felolvasta.

A felolvasás 1947. október 20-án Kaposvárott hangzott el egy könyvtári választmányi ülésen. A könyvtár a Dunántúli Banké volt, MATOLCSY Sándor vezérigazgató alapította. Elnöke Szász Béla egyetemi tanár volt. A választmányi ülésen JANCSÓ Adrienne két székelly népballadát, BERZSENYI Dániel, VÖRÖSMARTY Mihály, KOSZTOLÁNYI Dezső,

⁴ I. m., *Szépirodalmi Figyelő* 1860. nov. 28.

⁵ Tetemrehívás. Bp. Napló 1897. jan. 29.

⁶ *Bécsi Élményeim* II. *Magyar Világ* 1866. jan. 17., 12 sz. A névtelen cikket sajátjának ismeri el: *Magyar Világ* 1866. márc. 30. 74. sz.

TÓTH Árpád és WEÖRES Sándor egy-egy versét mondta el, majd soron kívül JÉKELY Zoltán és TAKÁTS Gyula egy-egy költeményét is előadta.

A most közlésre kerülő szöveg érdekessége abban rejlik, hogy a magáról ritkán nyilatkozó ÁPRILY Lajos egyetlen vallomásértékű beszámolója olvasmányairól, a rá legnagyobb hatást tett írókról és költőkről, sőt könyveinek „geológiai rétegződését” követve, munkásságáról is.

A kézirat hat és fél oldalnyi terjedelmű gépiratos formában, a szerző autográf ceruzarírású javításaival maradt fenn. A szöveget — a legszükségesebb helyesírási igazításokkal — változatlanul közöljük.

Hölgyeim és Uraim!

Amikor először hallottam, hogy itt könyvtárról, könyvtáramról, magamról kell beszélnem, először vonakodtam ennek az előadásnak a témájától. Hivalkodás nélkül nehéz az embernek önmagáról beszélni, és talán már az is hivalkodás, hogyha önmagáról beszél az ember. Egy Ady-versnek a címe jutott eszembe kiinduló pontul: Álom egy méhesről; ezt a címet ma így szeretném alakítani: Álom egy könyvtárról.

Egyszer Kosztolányinak voltam a vendége a budai vár alatt, egy csendes utcában, és megbámultam azt a könyvtárt, amelyet ott láttam, a falak mellett elhelyezett könyvek tömegét. Talán akkor is eszembe jutott, hogy a modern írónak, aki békés évek sorozatát éli meg, megadja a sors, hogy ekkora könyvtárra való anyagot tudjon összegyűjteni. Irigység nélkül állapítottam meg ezt. De talán eszembe jutott akkor az is, hogy vajon a régieknek is volt-e ilyen könyvtárak? Én nem gondolom, hogy Balassitól Petőfiig ilyen gazdag könyvtárak lehetett volna a lírikusoknak. Úgy olvastam, hogy Csokonai Vitéz Mihály egyetlen szekrényében rendezkedett be, amely nemcsak könyvtára volt, hanem íróasztala is, és ide vonult el a világ elől. Az is eszembe jut, hogy volt egyszer egy Szenczi Molnár Albert, aki a sors szeszélyéből sokat változtatta lakóhelyét Németországtól Svájcig, és Erdély területén is megfordult a 30 éves háború veszedelmei között feleségével és gyermekeivel. Nem hihető, hogy szegény sok könyvet vihetett volna magával. Aztán eszembe jutott Ráday Gedeon is, aki szegény magyar íróknak szívesen elküldte a maga könyveit. Bizony, ha végigtekintünk a magyar irodalom történelmében, kevés írói könyvtárral találkozunk. Ez a világért sem összemérés akar lenni, a nagyságokkal való összemérés, egészen távol áll ez tőlem, csupán azt akarja néhány mondatban kifejezni, hogy a nyugtalan életvonal nem ad alkalmat arra, hogy könyvtárra való anyagot gyűjtsön az ember. Kedves könyveket gyűjt talán, de olyan mennyiségben, amely rendeltetészerű értelemben megérdemelje a könyvtár nevet, aligha gyűjthet.

Valamikor igen romantikusan hangzó pár sort írtam le, mely nyomtatásban sohasem jelent meg. Erdélyben kicsi kertünk volt. Édesanyai hagyomány volt, hogy mindig ültettünk kertünkben. A fákat nagyon szerettük, s ezekről a fákról írtam: Dobbantott a sors és menni kellett, sok fát ültettünk, gyömolcséből egynek sem ettünk. Azt a kevés könyvet tehat, amely életünk vonalát és életünk nyugtalanságát szimbolizálta, jórészt elosztogattam gyermekeim között. Életem során azt vettem észre, hogy olyasmit szolgáltam, amit nemrég az egyház egyik könyvében olvastam: progresszív redukció, — teológiai értelme volt a szónak, — hogy az Isten az Ómaga céljainak szolgálatára sokszor csökkenti a hívők számát, hogy annál nagyobb legyen a hitnek a megújulása. Ez azt jelenti, eredményes csökkenés, amely azonban odavezet: Omnia mea mecum porto.

Nincsen annyi időnk, hogy sokszor kezünkbe vegyünk egy-egy kedves könyvet és mindig újabb és újabb szépségeket fedezzünk fel bennük. Valahogyan így jártam én, a progresszív redukción keresztül maradt néhány könyvem, amelyeket nem tudtam elosztogatni.

Azonkívül egyszer arra gondoltam, hogy mi lenne, hogyha valóban menni kellene és egyetlen könyvet lehetne mindebből magammal vinni. Az emberek ízlése különböző. Én azonban, be kell, hogy valljam, ahogyan végignéztem a könyveken, megsimogattam Csokonait, egy régi Petőfi kötetet, megsimogattam Reviczkyt, megsimogattam Vajda Jánost, azután az Ady kötetek első kiadásait és mégis másutt állott meg a szemem, ott állott meg egy olyan könyvnel, amelyet én az emberi szépség formában való legnemesebb kifejezésének tekintek, és meg kell mondanom, hogy akkor is, ha mennem kellene egyetlen könyvvel, — Sophokles: Antigonéjánál állott meg a szemem.

Aki ezt a régi gyűjteményemet elemezhetné volna, az körülbelül a következő rétegeket állapíthatta volna meg benne: Volt itt egy kétkötetes lexikon, az egyetlen könyv, ame-

lyet Édesapámtól örököltem. Más könyvet nem is láttam a kezében. Volt egy régi imádságos könyv, az Édesanyám imakönyve, amely ma is megvan. Apámtól egy kétkötetes lexikont és Édesanyámtól egy imádságos könyvet örököltem.

Azután következnek egy csomó sárga füzet, gimnazista korom romantikus lelkületének tanúi, amikor 20—24 filléres alapon vásároltam könyvtáramnak e köteteket. Ebből a fajtából meglehetősen sok van, mert nagyon csábított a világirodalom, és ezt 24 filléres alapon lehetett vásárolni. Mindezek a kötetecskék most valahol egy Pest megyei magyar falu református parokiájának gyűléstermében a fal mellett húzódnak meg, mert még nem tudtam elszállítani onnan, pedig nagyon kedves emlékeim.

Aki tovább keresné ezt a geológiai rétegződését könyveimnek, találna egy olyan korszakot, amelyet én így neveznék: Az én irodalmi érdeklődésem orosz korszaka. Egy rendkívül erős és mély korszak volt. 18—20 eszetendős koromban, amikor ezeket a könyveket gyűjtöttem, Turgenyev mély hatást gyakorolt rám. Ugyanígy Reviczky: Pán halála [című] költeményében határozottan felismerhető az orosz író hatása. De nemcsak a regényirodalomba szerelmesedtem bele, nemcsak Dosztojevszkij, hanem a költők érdekelték, úgyhogy minden kötet megtalálható gyűjteményemben. Egy régi füzet került elő ebből az időből, egy név van rajta, a 19 éves ember naivitása: Nesdanov Pál, ez álnevem volt akkor.

Azután következik egy réteg, egy párizsi útnak az emlékei, talán pár könyv csak mindössze.¹ Azután egy későbbi francia sorozatot hoztam haza,² kedvenc költőm sorozata. . . .³

Azután egy olyan réteg következett, amely mondjuk az enyedi fiatal tanárnak a könyvvásárló szenvedélyét mutatná.⁴ 1913 mindenestre csúcs-esztendeje volt életemnek, megházasodtam, első gyermekem megszületett és békében óhajtottam leélni életemet. Akkor minden könyvet megvásároltam és ezekből a könyvekből sok van.

Ezután üres esztendőik következnek: Világháború, 1914—18. Történelmi dátumok beszédes éve. Azután az erdélyi fordulat, 1918, és egyszerre csak egészen primitív könyvek bukkannak fel, erdélyi geológiai réteg, néha csomagolópapírosból készült bekötési táblájú, de rendkívül drágák nekem, mert például ha kinyitom, a címlapon azt látom, hogy egy drága értékű dedikáció Reményik Sándoré vagy Tompa Lászlóé, Berde Máriaé. Erdélyi írók könyvei sorakoznak, mindegyik megküldte nekem, mint én is a magam kötetét nekik. Egész csomó könyv, megőriztem magamnak.

Ezután szerkesztői évek következnek. Nem kedveznek ezek az évek a könyvvásárlásnak. A szerkesztőnek az írók elküldik könyveiket. Az a szokás, hogy elküldenek két példányt, egyet annak szánnak, aki majd bírálni fogja őket, egyet pedig elküldenek a szerkesztőnek, talán azért is, hogy ajándékukkal hangolják. De ezzel a szerkesztőt elszoktatják a könyvvásárlástól, és leszokik akkor is, ha pénz volna arra, hogy könyvet vásároljon.

Azután egy idegen nyelvekkel való birkózás emlékei következnek. Nelson, Kempis kötetei szintén megtalálhatók.

Végül megtalálni egy legújabb réteget, melyben én igen nagy örömmel fogadtam ajándékul egy olyan könyvet, amelyet sajnós, eredetiben sohasem olvastam, pedig ott jártam, ahol megszületett, íródott,⁵ és fájdalommal állapítottam meg, lehet, hogy úgy halok meg, hogy ezt a munkát eredetiben sohasem olvashatom: a Kalevala orosznyelvű fordítását. Néhány orosznyelvű kötet tartozik ide, válogatott szép orosz elbeszélések, és körülbelül az volna az utolsó réteg, amelyhez érkeztem.

A l o m egy könyvtárról:

Én találkoztam életemben egy nagy könyvtári álommal, egy megvalósult könyvtári álommal. A nagyenyedi Bethlen Gábor kollégium könyvtárának magántermében két gyönyörű szép kidolgozású, azt hiszem, diófaszekrény áll, üveges szekrények, és azok gróf Mikó Imrének könyveit őrzik. Én könyvtáros voltam, a Bethlen Kollégium könyvtárosa, éveken keresztül, s gyakran jártam meghatott lélekkel ezek között a gyűjtemények között. A gyönyörű ósnymatványokat kezembe vettem, kezembe vettem az olasz klasszikus kiadványokat, az Iliászt és Ódüsszeát, meghatva gondolva arra, hogy Mikó Imre egyetlen fia számára gyűjtötte ezeket a könyveket, és az egyetlen fia 15—16 éves

¹ Miután megszerezte a tanári oklevelet, 1909-ben Párizsba utazott.

² 1923-ban Dijonba utazott, hogy francia szaktanári diplomát szerezzen.

³ Az eredeti szöveg hiányos.

⁴ Nagyenyeden 1909-től 1926-ig tanárkodott.

⁵ 1935-ben féléves tanulmányutat tett Észak- és Nyugat-Európában, ennek során Finnországban is járt.

korában meghalt, s úgy végződött a könyvtári álmom, hogy a Bethlen Kollégiumra hagyományozta az egyik legszebb klasszikus könyvtárt, amely a görög és latin irodalomnak alkotásait tartalmazza.

Ha minden lírikus megvolna a könyvtáramban eredetiben, ez volna egy kedvem szerinti vonala a könyveknek. Természetes, elsősorban a magyar líra képviselőire gondolok. Azt is tudjuk, hogy a magyar líra rendkívül magas színvonalat ért el a század elején, a régi nagyságokat nem is kell kiemelnem. Szeretném azt is, ha nyelvészeti munkáim volnának; Harsányi Zsolttal mindig erről beszélgettünk, neki [egy] teljes nyelvsorozat megvan. Szeretném, ha megvolnának a karikatúrák, az önéletrajz, mint műfaj közel álló szívemhez. Sokat szeretnék látni ebből az álmokönyvtárban. Szeretném, ha erdélyi könyvtáram volna, amely nemcsak irodalmi kötetekkel, hanem amely Erdéllyel, lelkével és természetével foglalkozna. Szeretném, ha orosz sorozatom volna, amely adna nekem Turgenyevet, amellyel 18 éves koromban foglalkoztam és amelyhez 50—60 között kerültem az eredeti szövegen keresztül közel.

Én jól tudom azt, hogy a könyvnek hatalmas formáló ereje van. Érzékelttem ezt magamban, másokban, tanítványokban. Vajon hogyan találkozunk a könyvvel? A könyvet elolvassuk és az formálni kezd bennünket, vagy van egy egyéniségünk és ennek az egyéniségnek van egy kiválasztó ereje, és kiválasztja azokat a könyveket, amelyek az egyéniségének megfelelnek. Egyszer olvastam egy francia író cikkét a szó felelőségéről. Goethe nem érezte azt a felelőséget, amelyet a Werther megírása jelentett, mert utána olyan világáramlat fogta el a lelkét, mint a Byron-könyvek megjelenése. Puskin Anyeginje az orosz nemzeti lélek megnyilatkozása. Egyszóval, nem tudom, hogy Goethe érezte-e a felelőséget, amely odavezetett, hogy a Werther elolvasása után öngyilkosságokat követtek el az emberek.

Petőfinek lelkiformáló-ereje is rendkívüli erejű, úgyhogy egy hatalmas szuggesztió árad a Petőfi-versekből. Én hiszem, hogy egész nemzedékek következnek utána, akik petőfiesen viselkedtek, míg ez karakterformáló erővé vált bennük, és a Jókai-regények olvasásának hatása alatt kezdték észrevenni, hogy a magyar életben jelennek meg olyan emberek, amilyeneket Jókai regényeiben megjelenített. Valósággal típusok fejlődtek ki Jókai hatása alatt. Voltak, akik Jókai típusú romantikus lélekké váltak.

Én hiszem, hogy megtaláltam azokat a könyveket, amelyek a magyarságnak és az emberiségnek a legtöbbet és legszebbet adták. Még akkor is megtaláltam, ha ezeket nem tudtam az élet különböző körülményei miatt egy könyvtárban, a magam könyvtárában csoportosítani, s ha csak az álmom könyvtárában gyűjtöttem is össze, csak annyit mondhatok, hogy ha nem is volt könyvtáram, mindig a könyv barátja voltam. És most, amikor egy ilyen nemes törekvésű városnak a közönsége előtt állok, egy megvalósult könyvtári álmomnak, egy könyvtári álmom megvalósulásának hatása alatt engedjék meg, hogy mély tisztelettel hajtsam meg fejemet ez előtt a nemes város előtt, amely ezt a könyvtári álmat meg tudta valósítani.

UGRIN ARANKA